

Människan och hennes passioner

En idéhistorisk text om människobilden och vetenskapen

ISBN 978-91-986365-5-0

Eija I. Korhonen

E-förlaget

Människan och hennes passioner
En idéhistorisk text om människobilden och vetenskapen

Innehåll

Inledning.....	3
<u>Del 1: Antiken och medeltiden</u> _____ sida	
Känslor och förnuft under antiken.....	4
Åren omkring Kristi födelse.....	7
Senantiken och den tidiga medeltiden.....	8
Medeltiden.....	10
<i>I korthet</i>	12
Referenser.....	14
<u>Del 2:</u>	
<u>Exempel på människosynen 1600 - 1800</u>	
Inledning.....	16
Den kontinentala rationalismen; Descartes.....	17
Den engelska empirismen; Hume.....	20
Från renässans till romantik; känslornas seger över förnuftet.....	21
Den tyska idealismen; Kant.....	22
<i>I korthet</i>	23
Referenser.....	25
<u>Del 3:</u>	
<u>Den akademiska psykologins framväxt</u>	
Inledning.....	27
Den engelska associationspsykologin.....	28
Den experimentella psykologins framväxt.....	29
Freud.....	29
Evolutionsläran.....	30
Några huvudriktningar inom psykologin.....	31
<i>I korthet</i>	33
Referenser.....	34
<u>Del 4:</u>	
<u>Utvecklingspsykologin och studiet av känslor i historiskt perspektiv</u>	
Inledning.....	36
Synen på barnet och utvecklingspsykologin före sekelskiftet.....	36
Utvecklingspsykologin och studiet av känslor under 1900-talets första hälft.....	37
I behaviorismens anda.....	39
Forskning i motvind.....	40
Några ord om emotionsforskningen efter 1950	42
<i>I korthet</i>	43
Referenser	44

Människan och hennes passioner;

En idéhistorisk text om människobilden och vetenskapen

Inledning

Rötterna till det europeiska tänkandets historia och den västerländska synen på människan, hennes attribut och egenskaper, samt hennes världsbild och vetenskaper går tillbaka till det gamla Babylon och kulturen kring Medelhavsområdet. Arkeologiska fynd av konst och kulturartefakter avspeglar gångna tiders syn på människan och hennes samhällsformer, och gamla myter vilka berättats genom generationer har vidgat vår förståelse av människan både som individ och som en social varelse ingående i ett komplicerat samspelsmönster med andra individer. Vårt västerländska tänkande kan vi också spåra genom teologins och filosofins historia ända tillbaka till tiden för det fonetiska skriftspråkets utveckling.

I det antika Grekland lade man grunden till vårt nuvarande alfabetiska system. Man övertog det feniciska konsonantalfabetet och förändrade det genom att lägga till tecken för vokaler. Under den homeriska perioden omkring år 1000 f. Kr. till år 750 f. Kr., började man också att samla på och systematisera skrifter och vetande i bl.a. astronomi, läkekonst och matematik, och filosofin frigjordes så småningom, omkring år 600 f. Kr., från teologin (Russell, 1957).

Psykologi, däremot, är en ung vetenskap med enbart en drygt hundraårig, väl dokumenterad historia. Då målsättningen med denna text enbart är att skissera en historisk bakgrund till ett mer omfattande arbete om bilden av människan och våra känslor, presenterar jag här endast kortfattat gångna tiders syn på känslor (passioner) – i första hand ilska eller vrede. Då jag också vill belysa rötterna till vår tids dikotomi mellan känslor och förnuft och det kritiskt rationella vetenskapsidealet, måste jag lyfta fram den cartesianska dualismen, såväl som att hänvisa till människobilder långt före tiden för den unga vetenskapens, psykologins, födelse.

Del 1 sträcker sig från den antika synen på människan och hennes passioner fram till Thomas av Aquinos läror och följer i stort sett de exempel som Averill (1982) har tagit upp.

Del 2 är en kort presentation av den kontinentala rationalismen och människobilden i Descartes tappning, samt den engelska empirismen och David Humes syn på människan och hennes känslor. Del 2 berör också kortfattad romantikens människobild och avslutas med några ord om den tyska idealismen eftersom dess främsta representant Immanuel Kant kom att dra skiljelinjen mellan filosofi och psykologi.

Del 3 skisserar den akademiska psykologins framväxt. Då psykologin blev "kunskapen om människan", är det på sin plats att kortfattat presentera de olika riktningarna inom den unga disciplinen i början av vårt sekel.

Del 4. är en översikt om människobilden och synen på känslor under det tidiga 1900-talet och handlar sålunda oundvikligen också om utvecklingspsykologin. I den korta resumén av utvecklingspsykologins historia hänvisar jag den intresserade läsaren vidare till Magais och McFaddens (1995) bok *The role of emotions in social and personality development*.

Men närmast antikens människosyn. Hur såg man på människan och hennes passioner i det gamla Grekland?

Del 1:

Antiken och medeltiden

Känslor och förnuft under antiken

Den vetenskapliga spekuleringen under hellenistisk tid övergick från teorier om naturen till teorier om människans plats i naturen. I Platons (427 - 347 f. Kr.) skrifter från ca 400 f. Kr. förekommer för första gången vad vi idag kallar för psykologiska termer.

Benämningen på vår tids vetenskap om människan härstammar från grekiskans "*psyche*" som ännu på 600-talet f. Kr. betecknade en svart kroppsvätska. Enligt Hippokrates (400-talet f. Kr., i Ambjörnsson & Elzinga, 1987) vars läkekonst och människosyn bl.a. hade påverkats av de joniska naturfilosoferna, fanns det fyra typer av kroppsvätskor som kom att bestämma en människas temperament. Så småningom avmaterialiserades termen och *psyche* fick i likhet med många andra termer en glidande innebörd och kom genom Platon att beteckna en mental, livgivande egenskap.

Platon intresserade sig för idealtillstånden. För honom var matematik den främsta av vetenskaper och världen kunde abstraheras till matematiska ideal. Han beskrev också det goda samhället, idealstaten, där tänkandet var den högst ansedda formen av mänskliga aktiviteter och således hörde filosoferna till det styrande samhällsskiktet. Näringsidkandet sammankopplades med emotionerna och lokaliserades till magen, medan krigarna stod för *thymos*¹ - "viljan" - en våldsam passion, vars säte befann sig i hjärtat. Idealstaten i Platons utformning var starkt antidemokratisk.

Averill (1982) gör oss uppmärksamma på att Platons bild av idealstaten går igen i hans människobild. Människans själ eller hennes *psyche* bestod enligt Platon åtminstone av två delar, den odödliga, rationella delen och den dödliga, irrationella.

Den irrationella, dödliga delen hade sitt säte i kroppen och delades dessutom vid midjan i två komponenter, den ena som inkluderade *thymos* ovan midjan vid bröstet, och den andra under midjan. Den odödliga, rationella delen av *psyche* hade sitt säte i huvudet. Rationella tankar var inte, enligt Platon, beroende av kroppsliga processer, men den irrationella delen av *psyche* som inkluderade känslorna, stod däremot i kontakt med kroppen. Då *thymos* var lokaliserad till bröstet, menade Platon, kunde den lätt "lyssna" på förnuftet och agera därefter. Averill (1982) skriver:

In short, just as the state needs a segment of its population to guard against attack from without and insurrection from within, so too does the individual person need a passionate element (*thymos*) of the psyche that is roused to anger when he or she is provoked. But Plato also recognized the dangers. Like the military that defies authority and usurps power for itself, anger may sometimes defy reason, and being out of control, may lead to rash and cruel deeds. (Averill, 1982, s. 79).

¹ Också termen *thymos* fick en glidande innebörd. I Platons användning syftade den både på ett besjäladelement i *psyche* och på passionen ilska eller vrede (Averill, 1982, s. 77).

Platon betonade alltså ande framför materia och förnuft framför känslor. Vi ser med andra ord den rationella, odödliga delen av *psyche* höra till huvudet och det abstrakta tänkandet – redan på Platons tid - vara den främsta av de mänskliga förmågorna. Gruppen kring Platon fick mycket av sin andliga näring av pytagoréerna, och matematik och geometri blev de metoder som skapade ordning i världen och universum. Platons tankegångar om en idealtyp – liksom de matematiska metoderna – återkommer också i vår tids vetenskaper.

Platons elev Aristoteles (384 - 323 f.Kr.) är en annan av de mest framträdande idealisterna i filosofihistorien. Hans tänkande var mer fysikaliskt inriktad, mer empiriskt och mindre abstrakt matematiskt än Platons tänkande (Ambjörnsson & Elzinga, 1987). Även för Aristoteles existerade kroppen för själens skull, såsom slaven för sin herre, men hos Aristoteles var kropp och själ intimt sammanlänkade. Känslor eller passioner, menade Aristoteles var själens passiva tillstånd och som sådana hade de kontakt med kroppen. Han skriver:

Nu förefaller det, som om även beträffande själen dess passiva tillstånd - mod, mildhet, fruktan, medlidande, tillförsikt, vidare glädje ävensom kärlek och hat - samtliga ägde rum i förening med en kropp, ty samtidigt med att dessa passiva tillstånd uppstå röner också kroppen en viss påverkan. Att så är framgår därav, att stundom, när kraftiga och påtagliga påverkningar (anledningar till affekter) inträda, vi dock icke (t.ex.) råka i häftighet eller känna fruktan, medan vi vid andra tillfällen försättas i (sinnes-)rörelse av obetydliga och föga märkbara anledningar, när (t.ex.) kroppen liksom sväller av vrede och är i ett tillstånd sådant som då man vredgas. Ännu tydligare blir detta därav, att ehuru *alls intet* möter, som är ägnat att väcka fruktan, man dock kan råka i samma tillstånd som den som hyser fruktan. Om det nu förhåller sig på detta sätt, så är det tydligt, att det passiva tillståndet (affekten) hör till de begrepp, som hava avseende på (äro behäftade med) det materiella, så att definitionerna på de passiva tillstånden äro sådana som t.ex. att vrede är en viss rörelse hos en så och så beskaffad kropp eller kroppsdel eller av en (på det kroppsliga beroende) kraft, vilken rörelse framkallats av den och den anledningen för det och det ändamålet (Aristoteles, Om själen, i övers. av Gabrielsson 1925, Första boken, I, s. 19).

Passioner, t.ex. vrede hade dock en "dubbelnatur" och bestod dels av materia (den passiva principen) och dels av form (en aktiv, formgivande princip). Vrede var enligt Aristoteles ett naturligt svar på en kränkning och behövdes för vedergällning, men den hade också kroppsliga konsekvenser. Vrede hettade upp "livsvärmen" och fick blodet att sjuda vid hjärtrakten. Aristoteles skriver:

På grund härav är det nu naturforskarens uppgift att anställa betraktelse över själen, vare sig nu över *varje* själ eller över en på visst sätt beskaffad själ. Men på olika sätt torde en naturforskare och en dialektiker definiera varje särskild bland dessa saker, t.ex. vreden. Den ene (nämligen dialektikern) skall beteckna den som ett strävande att vedergälla en annan för en av honom mig tillfogad kränkning eller något dylikt, den andra åter (nämligen naturforskaren) skall beteckna vreden som ett sjudande i blodet omkring hjärtat eller som ett sjudande av det varma. Den ene (nämligen

naturforskaren) håller fram *materien*, den andre (nämligen dialektikern) *formen* (artbestämmdheten och begreppet). (Ibid.1925, Första boken, I, s. 19)

Härav framkommer också att Aristoteles i motsatts till Platon betraktade hjärtat istället för huvudet som det organ som var centrum för kroppens olika funktioner. Det var från hjärtat den vitala livsvärmen spred sig (Ibid. 1925, Andra boken, IV) medan hjärnan var ett organ som utmärktes för sin kyla och fungerade som ett slags avkylningsorgan när kroppen genom hjärtats värme blivit överhettad.

Endast organismer med ett visst mått av den vitala livsvärmen kunde fortplanta sig och skapa nya liv. Övriga organismer uppstod av sig själva ur ruttnande materia genom "uralstring". "*Teorin om uralstring var vanligt omfattad av vetenskapsmännen ända fram till 1800-talet*", påpekar Berminge (1992).

Enligt Aristoteles var det mannen som kunde alstra liv. Kvinnan kunde enbart skapa en närings själ åt sig och den nya individen och genom Aristoteles blev mannens herravälde över kvinnan biologiskt bevisad för årtusenden framåt (Berminge, 1992). Aristoteles idéer hade inflytande på de romerska lagarna och i förlängningen på det västeuropeiska tänkandet.

Medan känslor betraktades som sinnesförmimmelser och förbundna med kroppen, var tänkandet, enligt Aristoteles något säreget för själen och saknade samband med kroppen. Han skriver: "*Att nu säga att själen vredgas är liksom om man sade att själen väver eller bygger ett hus...*" (Aristoteles, Om själen, i övers. av Gabrielsson, 1925, Första boken, IV, s. 38).

Om förnuftet skriver Aristoteles: "*Över huvud är det förnuftet som på ett verksamt sätt tänker tingen*" (Ibid. Tredje boken, VII, s. 129) och att förnuftet "*är förmodligen något som är av mera gudomlig art*" (Ibid. Första boken, IV, s.39). Han säger också att "*.../Därför kan man icke heller med rätta säga att det [förnuftet] är blandad med kroppen*" (Ibid. Tredje boken, IV, s. 119). Att kropp och själ, dock var sammanlänkade framgår också av följande citat:

Vad de flesta av själens tillstånd beträffar synes själen icke annat än i förening med kroppen verka något eller röna någon påverkan, såsom t.ex. då man vredgas, känner tillförsikt, känner begär och över huvud då man har (sinnes-)förmimmelser. Däremot synes i synnerhet tänkandet vara något för själen säreget. Om emellertid tänkandet skulle vara (blott) en sorts föreställning eller icke skulle äga rum annat än i förening med föreställning, då skulle icke heller tänkandet kunna äga rum annat än i förening med en kropp (Ibid. 1925, Första boken, I, s. 18)

Allting var besjälade enligt Aristoteles. Hos växterna fanns en närings själ med en näringsupptagande funktion och hos djuren fanns det – utöver en närings själ – en känslös själ som kunde svara på yttre stimuli. Endast hos människan fanns denna tredje, tänkande och överordnad själ, förnufts själen. Medan den rationella själen i Platons tappning var odödlig, menade Aristoteles däremot, att människans själ är dödlig, en tanke som senare gav huvudbry åt det kristna västerlandet.

Aristoteles diskuterade en särskild känsla, vrede, ur en moralisk synvinkel. Han slog fast att känslor har ett objekt och menade att ilska eller vrede är ett naturligt svar på en smärtsam situation. Bland andra, påpekar Kemp och Strongman (1995) att passioner redan på Aristoteles tid fungerade som en motiverande kraft – något som återkommer i dagens

emotionsteorier. Aristoteles menade också att passioner var skälet till varför människor ibland agerar oförnuftigt, även om de inom sig "visste bättre". Han menade att ett sådant handlande dels berodde på affekterna och dels på karaktärssvaghet, i motsats till den tygellösa personen som alltid uppsökte njutningen.

Aristoteles utvecklade den s.k. lustläran och menade att "*den lustupplevelse som ansluter sig till en förträfflig verksamhet är sålunda utmärkt, medan den njutning som är förbunden med en mindervärdig aktivitet är use!*" (Aristoteles, Den nikomachiska etiken, i övers. av Ringblom, 1988, s. 289). Lyckan ansåg Aristoteles vara uppblandad med lust, rättfärdighet och karaktärens förträfflighet. Tankeverksamheten var "*den mest fullkomliga mänskliga lyckan, förutsatt att den fick utvecklas under en hel livstid*" (Ibid. s. 295). Aristoteles skriver:

För människan är alltså ett liv i överensstämmelse med förnuftet det bästa, eftersom förnuftet framför allt är hennes 'rätta jag'. Och följaktligen också det lyckligaste. (Ibid, 1988, s. 296).

Sammantaget stod Aristoteles för en något mer kognitiv förståelse av passioner än Platon men de båda förespråkade det närmast gudomliga förnuftets kontroll av emotioner.

Åren omkring Kristi födelse

Redan under Platons tid hade de gamla grekiska gudarna kritiserats av kringvandrande filosofer och ju närmare tiden för Kristi födelse desto starkare blev förlöjligandet. Istället erbjöd profeter av olika slag, frälsning från det onda eller frälsning från kroppen och dessa nya läror brukar man således kalla för frälsningsreligioner (Ambjörnsson & Elzinga, 1987).

Frälsningsreligioner hade sin grund i det klassiska Grekland, men fick sitt religiösa genomslag först i senantiken. De var dualistiska läror som delade upp tillvaron i materiellt och andligt, i kropp och själ, och i andra hand en dualism mellan ont och gott.

En sådan dualistisk filosofi var den s.k. stoicismen som främst befattade sig med livsåskådningsfrågor. Överhuvudtaget hade det vetenskapliga klimatet blivit alltmer antropocentriskt sedan Platons tid och det var de psykologiska och religiösa frågorna som stod i centrum för intresset.

Aristoteles aktiva och passiva princip framträder mer konkret hos stoikerna. "*Det passiva är materia, och det aktiva är det gudomliga, tänkt som en eld eller ett skapande förnuft vilken i form av en varm ande, pneuma, genomströmmar hela universum som dess livgivande princip*" skriver Ambjörnsson och Elzinga (1987). Eftersom den individuella människans själ var en del av världssjälen, var människan till sin natur och verksamhet, helt bestämd av världssjälen.

Enligt stoicismen bestod människan av två makter som kämpade om herraväldet. Dessa makter var *patos*, den onda makten som representerade känslolivet, och *logos*, den gudomliga makten som stod för förnuftet. Det gällde för stoicismen, liksom för den samtida epikurismen, att undvika intensiv lust och genomskåda de affekter som drev en människa att söka en bättre samhällsställning. Själens oberördhet, dvs. kontroll av passioner och oberördhet av världsliga ting förblev det ideala tillståndet och eftersom en människas dygd låg i viljan, berodde allt ont eller gott i en människas liv på henne själv.

Kärleken som en känsla ingick blott i mycket ytlig mening i stoicismens begrepp dygd. Som en princip betraktad, proklamerade de en universell kärlek, men stoikerna var dock inte dygdiga för att kunna göra gott, utan han gjorde gott för att kunna vara dygdig, påpekar, Bertrand Russell (1957).

Stoikerna betraktade emotioner som själens sjukdomar, analogt till kroppens sjukdomar (Averill, 1982). Visserligen tillkännagav de viss nytta åt positiva affekter, men dessa positiva affekter stod i stark kontrast mot mer våldsamma passionerna; vrede, rädsla och hat. Dessa våldsamma passioner ansågs påverka omdömet mycket negativt och en vis man skulle sträva efter att bli kvitt passionerna.

Seneca (4 f.Kr. - 65 e.Kr.) intog en extrem ståndpunkt vad passioner beträffar. Han såg ingen som helst nytta med dem, och speciellt vrede fördömde han helt och hållet. Ilska och vrede var knappast lämpliga ens i krig, ansåg Seneca som skriver följande till tänkta kritiker (i Averill, 1982):

Should not a man become angry in defense of others, for example if his father is murdered or his mother outraged before his eyes? *No*, replies Seneca. *"To feel anger on behalf of loved ones is the mark of a weak mind, not of a loyal one. For a man to stand forth as the defender of parents, children, friends, and fellow-citizens, led merely by his sense of duty, acting voluntarily, using judgement, using foresight, moved neither by impulse nor by fury - this is noble and becoming"* (Seneca, 40-50/1963, s. 139, De Ira, Loeb Classical Library, i Averill, 1982, s. 83, min kursivering).

Averill (1982) påpekar att medan det enligt Platon och Aristoteles kunde finnas ett visst konstruktivt element i vrede i och med att den ansågs som ett relevant svar på den upplevda smärtan vid situationer som var orättvisa, var Senecas syn strikt negativ. Hos honom var förnuftet allenarådande - dvs. ifall att man är en vis man.

Senantikens och den tidiga medeltiden

Under romarrikets tid kom stoicismen att ersättas av en neoplatonism med stoicistiska övertoner och så småningom av kristendomen. Plotinos (204-270) omtolkade Platons och Aristoteles lära så att de sammansmälte till ett, nyplatonismen, som kom att få stor betydelse för den kristna teologin. Också Augustinus, den store kristne tänkaren, hade i sin ungdom tagit intryck av nyplatonismen och talade om Platons lära som den renaste och högsta i hela filosofin (Russell, 1967). Nyplatonismen i den augustinska formen utgjorde ända fram till högmedeltiden en levande idétradition i Västeuropa.

Den kristna kyrkan integrerades under 300- och 400-talen i den romerska staten. Medan gudsbilden i det Gamla Testamentet ger mycket utrymme för starka känslor såsom ilska eller vrede, betonar Nya Testamentet fromhet, kärlek och förlåtelse. Averill (1982) frågar sig hur kristendomens allsmäktige Gud kunde, mot en bakgrund av stoicism, känna sådana passioner som ilska eller vrede?

Lactantius (omkring år 313) försökte, enligt Averill (1982) lösa detta dilemma genom att skilja på berättigad och oberättigad vrede. Lactantius kritiserade Aristoteles och Senecas uppfattning om att vissa situationer som upplevdes orättvisa framkallade befogad ilska eller vrede som ett svar på den upplevda smärtan, och menade att detta var ett exempel på

oberättigad vrede som hellre borde kallas för raseri (*furorem* eller *iracundiam*, i Averill, 1982, s. 87). Lactantius skriver: "*Therefore, we rise to punishment, not because we have been injured, but in order that discipline be preserved, morals corrected, and license suppressed*" (i Averill, 1982, s. 87).

Hos Gud fanns inte detta 'raseri' för hans ilska eller vrede var av det berättigade slaget. Gud allena kunde dessutom ha full kontroll över sin ilska. Lactantius tycks ha dömt ut den oberättigade vreden och förespråkat i allmänhet kontroll av de negativa känslorna, medan de positiva känslorna, i motsats till Senecas uppfattning, skulle upplevas fullt ut. Om den berättigade vreden skriver Lactantius att den "*...ought not to be taken from man, nor can it be taken from God, because it is both useful and necessary for human affairs*" (i Averill, 1982, s. 87). Denna Lactantius syn har bestått genom tiderna.

Den berättigade vreden var, enligt Lactantius, "*a movement of mind arising to the restraint of offenses*" (i Averill, 1982, s.87). Den var dessutom en förutsättning för empati utan vilken man enbart skulle handla för egennyttan. Empati för Lactantius var en outhärlig känsla som dessutom hjälpte till att bibehålla ordning i samhället.

Hos Seneca och Lactantius har vi således två, närmast motsatta syner på emotioner. Averill (1982) pekar dock på en likhet, nämligen att ilska eller vrede uppfattas hos båda som en kognitiv process, vars förutsättning är tankeförmågan. Detta har ifrågasatts under 1900-talet, då diskussionen har stått mellan de som förespråkar tankens nödvändighet för upplevelsen av känslor och de som menar att känslor är oberoende av tankeprocesser och således primära (se ex. Lazarus, 1982 och Zajonc, 1980).

*

Innan jag lämnar de antika och senantika kulturen är det på sin plats att påpeka att förändringar i samhällsstruktur, ekonomi, politik och framförallt religion, har i högsta grad påverkat filosofins och vetenskapernas utveckling, likväl som människobilden under antiken. Då det här av utrymmesskäl är omöjligt att gå närmare in på dessa skeenden, får jag nöja mig med att konstatera att de impulsiva grekiska gudarna med sina mänskliga egenskaper, liksom de lidelsefulla orfiska och dionysiska lärorna föll i skymundan och ersattes med monistiska läror. Under hellenistisk tid flyttades fokus inom vetenskaperna från naturen till människans plats i naturen och moraliska och etiska frågor upptog intresset i allt högre grad. I många fall bestod de gamla filosofernas synsätt av en syntes mellan tro och vetande.

I stark kontrast till de mytiska gudarnas leverne, ser vi i de hitintills presenterade synsätten hur förnuftet med tankeförmågan genomgående betonats som den högsta formen av mänsklig aktivitet och som den instans som stod över känslorna och skall ha kontroll över dem. Mest extremt tog sig detta till uttryck i stoicismen, där känslorna uteslutande stod för det onda, patos, medan förnuftet, logos, stod för det gudomliga. Också genom kristendomens frammarsch, gjorde sig dualismen mellan goda och onda känslor gällande, en uppdelning som vi såg t.ex. hos Lactantius.

I den kristna teologin under denna tid blev dessutom den syndakänsla som uppkommit hos judarna mycket stark och synden, som tidigare låg på ett helt folks axlar, förflyttades till den enskilde individen (Russell, 1957). Samvetet och hot om straff drev människan att välja det goda framför det onda och kontrollera både sitt beteende och sina känslor, samtidigt som lidandet blev närmast synonymt med fromhet.

Medeltiden

Efter romarrikets sönderfall var Europa ett glest befolkat, feodalt samhällssystem, som styrdes av adelsmän och småfurstar. Religionen kom att inta en dominerande roll och den kristna kyrkan utövade makt på samhällslivets alla områden, så också på den intellektuella verksamheten.

Omkring år 1000 uppstod katedralskolor. Ur dessa utvecklades så småningom universiteten och genom arabiska översättningar kom man i kontakt med den gamla, grekiska idévärlden. Aristoteles läror förbjöds emellertid till en början vid Paris-universitet då den grekiska naturfilosofin ansågs strida mot den kristna skapelse läran. Under 1200-talets andra hälft smälte dock Aristoteles filosofi samman med de kristna lärdomsidealen till en lära som kom att kallas för skolastik.

En viktig gestalt i detta sammanhang var Thomas av Aquino (1225/26 - 1274). Han föreslog att eftersom vetenskapen var suverän på förnuftets område, och uppenbarelsen alltid haft prioritet i trosfrågor, kunde de båda områden ömsesidigt stödja varandra, så att förnuftet kunde analysera tron, och tron i sin tur kunde understödja förnuftet (Berminge, 1992).

Många medeltida tänkare delade upp känslor i två kategorier (Kemp & Strongman, 1995). I brist på fullgod översättning kallar jag här den ena kategorin för specifika emotioner [Lat. *virtus concupiscibilis*²], och den andra för koleriska (mer hetlevrade) emotioner [Lat. *virtus irascibilis*³]. Dessa kategorier kan tänkas ha sina rötter i Platons uppdelning av *psyche*, dels i en rationell del och dels i en irrationell del. Till de specifika emotionerna hörde åtrå, glädje, kärlek, hat och sorg, och dessa känslor kan sägas ha varit impulsiva till sin karaktär⁴. De koleriska känslorna fick sitt kategorinamn efter den mest dominanta av dem, ilska eller vrede [*ira*⁵], men även andra känslor såsom hopp, förtvivlan, mod eller rädsla ingick i denna kategori.

Thomas av Aquino såg, i likhet med kyrkans män, kärleken som källan till alla andra känslor. Vidare menade Aquino att de specifika känslorna hade alla sin motpol, medan vrede, som gav namnet åt kategorin "de koleriska känslorna" bestod av flera känslor och saknade motpol. Thomas av Aquino skriver:

The first point: 1. It seems that anger is not a specific emotion [passio specialis]. The contending appetite derives its name from anger [potentia irascibilis]. But there are many contending emotions, not just one. Hence anger is not a specific emotion.

2. Again, each particular emotion has its contrary; this is evident from an examination of each. But anger has no contrary, as we have already seen. Therefore anger is not a specific emotion.

² Latinska termen ur Kemp och Strongman (1995).

³ Latinska termen ur Kemp och Strongman (1995). Termen kommer från lat. *ira* - vrede.

⁴ I Thomas av Aquino (ca 1269/1965), engelsk översättning av Reid, Blackfriars) *concupiscibilis* översatt som 'impulse emotions' och *irascibilis* översatt som 'contending emotions'.

⁵ Seneca, Lactantius och Thomas av Aquino använde ordet *ira* i samma betydelse som Platon och Aristoteles använde orden *thymos* eller *orge* (Averill, 1982, s. 77).

3. Again, a specific emotion does not include any other. But anger includes a number of emotions - sadness, delight, and hope - as Aristotele has shown. Therefore anger is not a specific emotion.

In the first sense anger is not a general emotion; it is distinct from the other emotions, as we have seen. Nor is it a general emotion in the second sense; it is not a cause of other emotions, in the way love may be called a general emotion, according to Augustine. Love, as we have see, is the basic root of all the emotions. It is in the third sense that anger may be called general emotion; it is aroused by the concourse of several emotion. Thus an angry reaction arises only when one has endured some pain, and desires and hopes for revenge. Aristotele says, an angry man hopes to inflict punishment; he wants to be able to avenge himself. Hence if the person who has done the injury be one of very high station, the reaction will be sadness only and not anger, as Avicenna remarks. (Thomas av Aquino, ca 1269/1965, ur Summa Theologiae, Vol. 21. 1a2ae. 46,1, s. 87-89).

Här ser vi också vad som händer om ilskan undertrycks. Beroende på de involverade parternas inbördes hierarki vad beträffar samhällsställningen, kan det hända att man inte kan visa sin ilska gentemot sin motpart, vilket resulterar i känslor av sorg och ledsnad.

Averill (1982) påpekar att de koleriska känslorna har en viss anknytning till dagens frustration-aggression hypotes. Enligt frustration-aggression hypotesen svarar en person på yttre stimuli och om svarsimpulsen blockeras, försöker personen ifråga överkomma hindret genom aggression. Om detta är omöjligt, ger vederbörande upp i förtvivlan, drar sig tillbaka i rädsla eller i hopp om en framtida lösning. Frustration-aggression hypotesen ser dock på ilska som en neutral term utan moraliskt ställningstagande. Bland andra Freud (1920, i Averill, 1982, s. 128) och McDougall (1923, i Averill, 1982, s. 128) menade att vrede är ett instinktivt svar på frustration.

Thomas av Aquino definierade ilska eller vrede som "*a desire to punish another by way of just revenge*" (Summa Theologiae, 1a2ae. 47,1, s. 115). Eftersom endast människor kan handla rättvist eller orättvist, var det endast möjligt att bli arg på en speciell individ eller en grupp av individer. För Thomas av Aquino var vrede under vissa förhållanden en dygd, medan den under andra omständigheter blev en last. Här ser vi tydligt likheten med de aristoteliska tankegångarna. Averill (1982) skriver:

In considering this issue, Aquinas distinguishes between what is sought (i.e., the object of anger) and how it is sought (e.g., the manner of being angry). The object of anger is to avenge an injury. The desire for vengeance is praiseworthy provided that it conforms to reason, and it is blameworthy if it does not conform (Averill, 1982, s. 90).

Enligt Thomas av Aquino var det alltså fel att straffa någon som inte förtjänade det och ilska eller vrede skulle uttryckas inom socialt acceptabla normer. Detta var och är en bedömningsfråga, och vrede har – alltså även enligt Thomas av Aquino – en koppling till kognition. Ilskan betraktades alltså som en befogad känsla om man hade bedömt situationen korrekt. Med andra ord stod förnuftet över känslorna. En våldsam vrede däremot bör enligt Thomas av Aquino (Averill, 1982) undvikas därför att en människa vars förnuft var ur spel inte kunde hållas ansvarig för sina handlingar.

I korthet

Kännetecknande för de filosofiska riktningarna under århundradena kring Kristi födelse var att de ställde människan i centrum och de etiska och moraliska frågorna stod i fokus för intresset. Vad beträffar synen på känslor, speciellt ilska/vrede, kan man hos alla de nämnda tänkarna finna ett moraliskt ställningstagande.

Bortsett från Seneca, som dömde ut känslorna helt och hållet, ansåg de nämnda författarna att ilska/vrede var en berättigad känsla som svar på en situation som var orättvis, men ilskan och vreden skulle uttryckas inom socialt acceptabla normer. Lactantius t.ex. menade att vrede bidrog till att moral och ordning bibehölls.

Även om det skulle dröja ända till 1800-talet innan Darwin utformade sin evolutionsteori, så är idén om att känslor har ett biologiskt ursprung, gammal. På Platons tid var känslor kopplade till psykets irrationella del, lokaliserad i kroppen och således knutna till den animaliska sidan hos människan. Man hade uppmärksammat kroppsliga förändringar såsom ökad hjärtfrekvens vid upplevelsen av känslor.

Det unikt mänskliga som skiljde människan från djuren var det som Aristoteles kallade för förnuftssjälén. Den var överordnad aptiten, psykets irrationella del (Platon), och kunde således styra också de känslomässiga reaktionerna. Aristoteles menade att känslor var en motiverande kraft. Således var känslor nära allierade med förnuftet, en syn som vi finner hos alla de nämnda författarna, och som återkommer i vår tids teorier om emotioner.

I definitionen av ilska/vrede finner man idag, likväl som i de äldre teorierna, ett kognitivt element. I viss mån finner man hos Aristoteles, och senare särskilt hos Thomas av Aquino, uttryck för en ståndpunkt att stark vrede är en svårkontrollerad passion. Seneca däremot skriver "*der er ingen så vilde og egenrådige lideskaber, att de ikke kan tygtes og tæmmes*" (Seneca, 41/1975, Om vrede, XII, s. 31). Genomgående kan man hos de nämnda författarna se ett försök att skapa regler för hur man bör uppleva och hantera känslor såsom ilska eller vrede.

Lärdomen hur man bemästrar sina känslor skall börja tidigt menar t.ex. Seneca. Han skriver: "*I konkurrence med jævnaldrende må vi hverken tillade det at give fortabt eller hidse sig op*" (41/1975, Om vrede, XXI, s. 39). Med kristendomen spreds betoning på självkontroll, samt råd hur man skall uppfostra barn. Kemp och Strongman (1995) nämner bl.a. Chrysostomos' skrifter (390/1967, i Kemp & Strongman, 1995) om hur kristna föräldrar bör lära sina barn bemästra sina känslor.

I det kristna tänkandet fanns också bestraffning som ett moment i uppfostran. Den allsmäktige och allt seende Guds vrede vädjade till människors samvete. Under vår tid har bl.a. Watson fört in bestraffning som ett moment i uppfostran. Kristendomen förde också med sig den dualistiska synen på känslor som antingen onda eller goda som vi såg expempelvis hos Lactantius.

Hos Thomas av Aquino däremot blev bilden något mer komplicerad. Han skriver "*But love is a source and cause of all the emotions...*" (Aquino, Summa Theologiæ, 1a2æ, 48, 2, s. 127),

vilket, istället för en dikotomi mellan onda och goda känslor, talar för en dikotomi mellan onda och goda handlingar.

Kemp & Strongman (1995) jämför hur psykologin av idag ser på emotionen ilska och hur begreppet definierats genom historien. De drar slutsatsen att bortsett från de olika definitionernas vetenskapliga status har vår förståelse av ilska knappast förändrats under 2000 år. Kemp & Strongman skriver:

Leaving aside questions of scientific status, we find surprisingly few changes in our concepts about anger in more than 2.000 years. Our understanding of anger is not that much more advanced than that of Aristotele in 350 B. C. Aristotele and Seneca resemble Lazarus in according an integral place to what would now be called cognitive factors in their accounts of anger: In particular, the same concern with the role of appraisal emerges in these earlier writings as in the works of Lazarus and Averill. (Kemp & Strongman, 1995, s. 414).

Vad som skiljer dagens syn på emotioner från gångna tidens, är enligt Kemp och Strongman (1995) att de antika och medeltida teorierna inte i samma grad var upptagna med att studera de negativa effekterna av undertryckt ilska och knappast heller med könsskillnader.

Referenser

- Ambjörnsson, R. & Elzinga, A. (1987). Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandets historia. Del 1. Avesta: Bo Cavefors Bokförlag.
- Aristoteles. Den nikomachiska etiken, i översättning av Mårten Ringblom. (1967) Göteborg: Daidalos.
- Aristoteles. Om själen, i översättning av J. Gabrielsson. (1911/1925). Göteborg: Daidalos.
- Averill, J. R. (1982). Anger and Aggression: An essay on emotion. New York: Springer-Verlag.
- Berminge, K. (1992). En vetenskapshistorisk översikt. Kompendium på Vetenskapsteoretiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Descartes, R. (1649/1953). Valda skrifter; Avhandling om själens passioner, i översättning av K. Marc-Wogau. Stockholm: Natur och Kultur.
- Kemp, S. & Strongman, K. T. (1995). Anger theory and management: A historical analysis. American Journal of Psychology, 108, (3) s. 397-417.
- Lazarus, R. S. (1982). Thoughts on the relations between emotion and cognition. American Psychologist, 37, (9), 1019-1024.
- Magai, C. & McFadden, S. H. (1995). The role of emotions in social and personality development, history, theory, and research. New York: Plenum Press.
- Russell, B. (1957). Västerlandets filosofi och dess samband med den politiska och sociala utvecklingen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Seneca (41/1975). Om vrede. Om mildhet. Om sindsro. På dansk ved Villy Sørensen. København: Gyldendal.
- Thomas av Aquino. (ca1269/1965). Summa Theologiae; Fear and anger, Volume 21. (1a2æ. 40-48). I översättning av John Patrick Reid o.p., London: Blackfriars.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. American Psychologist, 35, 151-175.

Människan och hennes passioner;

En idéhistorisk text om människobilden och vetenskapen

Del 2

Exempel på människosynen 1600 - 1800

Innehåll

Inledning.....	16
Den kontinentala rationalismen; Descartes.....	17
Den engelska empirismen; Hume.....	20
Från renässans till romantik; känslornas seger över förnuftet.....	21
Den tyska idealismen; Kant.....	22
I korthet.....	23
Referenser.....	25

Del 2:

Människan och hennes passioner;

Exempel på människosynen 1600 - 1800

Inledning

Filosofin och teologin har genom tiderna beskrivit människan. I det förra avsnittet beskrevs kort den antika, såväl som den medeltida, synen på människan och hennes passioner, och i det här avsnittet presenteras exempel på människosynen under 1600, 1700 och 1800-talet.

Vår tids vetenskaper har sina rötter i de traditioner som utvecklades i Europa under renässansen. Under senmedeltiden, kanske främst genom Kopernikus (1473 - 1543), Keplers (1571 - 1630), och Galileis (1564 - 1642) insatser, började en ny världsbild växa fram som stod i stark kontrast till den aristoteliska världsbilden. Allt fler framsteg inom naturvetenskaper ökade vetenskapernas ställning i samhället, medan kyrkans makt började minska. Tiden kom senare att kallas för "den vetenskapliga revolutionens tid".

Tidigare hade prästerna varit den förmedlande länken mellan Gud och människorna. Det var kyrkan som hade definierat hur världen såg ut och hur människorna borde leva, och när kyrkans makt avtog i takt med allt fler vetenskapliga upptäckter, spred sig en allmän osäkerhet beträffande de livsfilosofiska frågeställningarna (Berminge, 1992). Man höll dock fast vid Bibelns ord som det rättesnöre som människan skulle leva efter.

Rötterna till de olika skolbildningar som utvecklades i Europa står att finna i de politiska och samhällseliga skillnaderna mellan England, där Bacon (1561 - 1626) verkade, och Frankrike, som var Descartes (1596 - 1650) hemland (se t.ex. Berminge, 1992; Ambjörnsson och Elzinga, 1987, m.fl.), men då dessa skillnader ligger utanför ramen för denna översikt, berör jag dem inte närmare utan hänvisar till ovan nämnda författare. Istället kommer jag att presentera några exempel på synen på människan.

Jag börjar med Descartes människosyn och hans syn på passioner, då hans lära i hög grad kom att påverka den rationalistiska, kontinentala vetenskapstraditionen, som på 1600-talet framför allt representerades av Spinoza (1632-1677) och Leibniz (1646-1716). Men Descartes filosofi kom även att ha inflytande på den brittiska empirismen som initierades av Bacon, induktionens grundläggare. Som ett exempel på den engelska empirismens filosofer nämner jag en skeptiker, David Hume (1711 - 1776) främst på grund av hans intressanta syn på människan och hennes passioner. Hume fick under sin tid få anhängare, men hans filosofi kom att ha stort inflytande på eftervärlden.

Jean Jaques Rousseau (1712 - 1778) däremot hade många anhängare och romantiken i slutet på 1700-talet och i början av 1800-talet kom att bli den rörelse som satte känslorna i centrum. Den romantiska rörelsen kan ses som en reaktion mot den tilltro man satte till förnuftet och vetenskapen. Romantiken blev främst synlig i konst och litteratur, t.ex. i Delacroix målningar och i Byrons texter, men den kom också att påverka filosofin, främst den tyska idealismen.

Både den rationalistiska, kontinentala filosofin, och den engelska empirismen var subjektivistiska. Båda traditionerna sysslade med individens erfarenhet, men det fanns en skillnad i metod mellan dem. Denna skillnad kom att bestå i stort sett från Descartes dagar till Hegels (1770 - 1831) filosofi, respektive från Lockes (1632 - 1704) filosofi till John Stuart Mill (1806 - 1873) (Russell, 1957).

I etiken fanns en jämförbar skillnad mellan de båda skolorna. Aristoteles lustlära levde vidare hos de engelska empiristerna som under hela 1700- och 1800-talen ansåg lusten vara det goda och drivkraften för mänskligt handlande. Russell (1957) skriver att "*deras motståndare åter föraktade lusten såsom något lågt och uppställde andra etiska system, som synes mera idealistiska*" (s. 548) och Immanuel Kant (1724 - 1804) kom att bli den filosof som tecknade skiljelinjen mellan ämnesområdena filosofi och psykologi.

Den kontinentala rationalismen; Descartes

Descartes kan ses som den moderna filosofins grundare. Hans världsbild var starkt mekanistisk och målet för vetenskapen var att beskriva världen i några få matematiska axiomer och djuren, liksom människokroppen, fungerade som mekaniska robotar.

Människans själ var undantagen från denna mekaniska, deterministiska princip. Själen, som var placerad i talgkottkörteln, hade enligt Descartes, en fri vilja som styrde nervsystemet. Gud som skapat världen och givit människorna förnuftet, avlägsnades dock från vetenskaperna genom att man kartlade de naturlagar som han hade instiftat och detta resulterade i dualismen mellan den fysikaliska och den själsliga världen, mellan kropp och själ (Berminge, 1992).

Descartes filosofi kom i hög grad att påverka den rationalistiska, kontinentala vetenskapstraditionen. Hans lära om två substanserna, ande och materia, kom också att under 1700-talets senare hälft att utvecklas i motsatta riktningar. Bredvid naturvetenskapernas stora framsteg kom Descartes lära att bidra till att man satte sin tilltro till förnuftet och vetenskapen. Samtidigt ifrågasatte man religionen. Detta framkommer tydligast hos de franska materialisterna som var extrema ateister och förkastade den cartesianska dualismen genom att erkänna endast en substans: materien. I stark kontrast till den franska materialismen, kom de tyska idealisterna att betona det andliga till den grad att det resulterade i en åskådning att endast det andliga existerar (Russell, 1957).

I Descartes människosyn kom de emotionella reaktionerna att förklaras som mekaniska och förknippas med materia, dvs. med kroppen. Averill (1982) påpekar att Descartes förkastade Aristoteles distinktion mellan aktioner och passioner och menade istället att vilken som helst händelse kunde vara bägge delarna, det förra genom att en agent orsakade händelsen och det senare genom att subjektet upplevde händelsen. Således kunde en av kroppens aktioner vara en av själens passioner. Men själen kunde också vara både subjekt och objekt för sig självt.

Dess huvudsakliga funktion var tänkandet som kunde antingen vara en aktion eller en passion. Descartes skriver i *Avhandling om själens passioner*:

Att vilja en sak är visserligen - vad vår själ beträffar - en aktion, men man kan dock säga att det också är en passion hos själen att bli medveten om att den vill (Descartes 1649/1953, Artikel XIX, s158).

Rationella, avsiktliga tankar var själens aktioner, medan passioner tillkom genom interaktion med kroppen, ett synsätt nära besläktad med Aristoteles tankegångar. Men till skillnad från Aristoteles, placerade Descartes själens hemvist åter i huvudet, i talgkottkörteln som också kontrollerade de animaliska livsandarna som flöt genom kroppen. Emotioner var enligt Descartes själens passioner vilka orsakades av och upprätthölls såväl som förstärktes mekaniskt genom livsandarnas rörelser. Descartes skriver:

Sedan vi fastställt att själens passioner skiljer sig från alla andra medvetanden, kan de - synes det mig - allmänt definieras som själens uppfattningar, förmimmelser eller emotioner som man speciellt hänför på själen och som orsakas, underhålles och förstärks genom vissa rörelser av livsandarna (Descartes, 1649/1953, Artikel XXVII, s. 162.)

Emotioner skulle, enligt Descartes, inte förväxlas med inre och yttre "perception" - dvs. sinnesintryck från omvärlden eller impulser från kroppen såsom hunger och törst etc. Med att särskilja känslor från sinnesförmimmelser gick Descartes ett steg vidare från Aristoteles lärör. Enligt Descartes kunde människan också lära sig att kontrollera sina passioner genom att tänka på ett objekt som väckte motsatta känslor än den som man ursprungligen upplevde, så trots Descartes mekaniska framställning av känslor, skedde således en kognitiv mediering av dem.

Passioners främsta uppgift enligt Descartes var "*att de gör /människans - mitt tillägg/ själ benägen för och sporrar den till att vilja det som de förbereder deras kropp till. På så sätt framkalla känslan av fruktan en vilja att fly, känslan av djärvhet åter en vilja att slåss, och på samma sätt med de andra*" (Descartes, 1649/1953, Artikel XL, s.169). Vad kunde då vrede vara bra för, enligt Descartes?

Descartes skiljer på sex stycken primära känslor; förundran, kärlek, hat, begär, glädje och sorg (Descartes, 1649/1953, s. 184). Av moderna teoretiker har bl.a. Watson och McDougall kategoriserat känslor och Averill (1982, s. 93) jämför Silvan Tomkins teorier med Descartes. Tomkins (1962, 1963) talar också om få primära känslor, alla baserade på medfödda neurala mekanismer.

Alla andra känslor var enligt Descartes kombinationer av de primära känslorna och således var ilska eller vrede en del av hat, *colère*. Vreden, liksom kärleken, hade enligt Descartes en nyttig funktion men deras funktioner var varandras motsatta. Vredens funktion påminner åter om den som Aristoteles har beskrivit:

Kärlek är en emotion hos själen som orsakas av den rörelse hos livsandarna genom vilken själen eggas att vilja förena sig med de objekt den finner vara nyttiga. Och hat är en emotion som orsakas av livsandarna och eggas själen att vilja skilja sig från de objekt den finner skadliga. (Descartes, 1649/1953, Artikel LXXIX, s.189).

De två viktigaste delarna av hat var indignation och vrede. Dessutom talar Descartes om två typer av vrede, en hastigt uppkommande - men också hastigt övergående - vrede som främst drabbar människor som vanligtvis är goda och kärleksfulla, och en vrede som växer fram med tiden och drabbar stolta och usla människor (Descartes, 1649/1953, Artikel CCI, s 256). Denna distinktion gjordes redan av Aristoteles. Averill (1982) pekar på likheten med Lactantius definition av berättigad och oberättigad vrede och man kan således även i Descartes beskrivning se återspeglningar av gångna tiders uppfattningar.

Religionen och den cartesianska dualismen kropp och själ till trots, finner man inte hos Descartes uppdelningen i ont och gott, som man kan t.ex. finna hos Lactantius. Passionerna var, enligt Descartes, alla goda till sin natur. Han skriver:

Ty vi ser att de alla är goda till sin natur och att vi blott bör undvika deras missbruk eller deras överdrifter: de botemedel däremot som jag utrett skulle räcka, om envar gav sig tillräckligt med möda att begagna sig av dem. Emellertid har jag bland dessa botemedel anfört reflektion och fyndighet, med vilkas hjälp man kan rätta sina karaktärsfel genom att öva sig på att hos sig själv skilja blodets och livsandarnas rörelser från de tankar med vilka de brukar vara förenade. (Descartes, 1649/1963, Artikel CCXI, s. 261)

Men liksom stoikerna, la Descartes ansvaret för allt det goda och allt det onda här i livet på den enskilda människan. Enligt honom beror allt det goda eller allt det onda i livet endast på passionerna, med andra ord på människan själv. Descartes avslutar *Avhandling om själens passioner* med artikel CCXII: "*Att allt det goda och allt det onda här i livet beror endast av dem*" (passionerna) med att säga några ord om visheten:

Men vishetens främsta nytta består just däri att den lär oss att så behärska passionerna och att behandla dem med sådan skicklighet, att det onda de orsakar blir lätt att uthärda och att man till och med får glädje av dem alla. (Descartes, 1649/1963, Artikel CCXII, s. 262).

Den engelska empirismen; Hume

Den engelska traditionen kom att behärska filosofin under 1700-talet. Som dess främsta representanter kan nämnas Locke (1632 - 1704), Berkeley (1685 - 1753) och Hume (1711 - 1776).

Associationsläran liksom lustläran som härstammar från Aristoteles dagar, fick en central plats i den brittiska traditionen. Man använde sig av associationsteorier för att förklara inläring och kunskap blev en produkt av associationer till tidigare varseblivningar. Locke myntade begreppet "association av föreställningar", samt begreppet "tabula rasa", dvs. att vi föds som blanka blad, utan nedärvd kunskap, och att all kunskap är baserad på enkla idéer som vi får genom erfarenhet. Själen var en aktiv instans som ordnade de enkla idéerna till mer komplexa genom att kombinera dem med hjälp av associationslagarna.

I likhet med Locke, betonade Hume lustens roll som grund för mänskligt handlande. Hume skriver: *"Det finnes hos oss inpräntat, att förnimmelsen av lust och olust är den främsta orsaken till alla våra handlingar"* (1738/1929, III, 10, s. 149). Hume utvecklade dessutom de fulla logiska konsekvenserna av empirismen hos Locke och Berkeley och såg associationspsykologin lika betydelsefull som Newtons analys av tillvarons mekanik (Brunius, 1956).

Liksom Locke litade Hume till en början på förnuftet och erfarenheten och sökte den kunskap som erfarenheten och iakttagelsen ger oss. Om förnuftet, skriver han *"så är förnuftet intet annat än en underbar och ofattlig instinkt, som leder oss utefter en rad av föreställningar, samt skänker oss bestämda egenskaper/.../Det är sant att denna instinkt uppkommer ur tidigare iakttagelser och erfarenheter"* (1738/1929, III, 6, s. 92).

Hume menade att vi bara kan uttala oss om de fenomen vi ser inom oss och utmönstrade substansbegreppet, idén om "jaget", ur människobilden. "Jaget" blev ingenting annat än en knippe förnimmelser (Russell, 1957). *"Att hata, att älska, att tänka, att känna, att se, allt detta är icke något annat än att förnimma"* skriver Hume (1738/1929, III, 16, s. 216).

Hume såg alltså människans handlande som ett uttryck för passionerna, inte för förnuftet. Han var förtrogen med bl.a. Ciceros, Senecas och Plutarkhos texter om moral (Brunius, 1962), och i sin ungdom hade han läst Jean Baptiste Dubos, som menade att passionerna gav livet dess värde. Förnuftet blev för Hume enbart ett medel, medan känslorna stod för motivationen. Förnuftet kunde skilja mellan sant och falskt, men inte mellan gott och ont och Hume skriver (i Brunius, 1956, s. 58): *"Förnuftet är, och borde endast vara, känslornas slav, och kan aldrig göra anspråk på någon annan uppgift än att tjäna och lyda dessa."*

Hume skilde på primära och sekundära passioner i medvetandet. De primära passionerna var instinktiva och till dem hörde kroppsliga begär som hunger och törst, men också välvilja och motvilja, lust för livet och föräldrakarlek (Brunius, 1956).

De sekundära passionerna delade Hume upp i två kategorier, direkta och indirekta (Brunius, 1956). De direkta passionerna bestod dels av häftiga passioner - t.ex. begär, avsky, glädje, sorg, hopp och fruktan - som förknippades med viljan, och dels av lugna passioner - t.ex. det förnuftiga övervägandet - som förknippades med tänkandet. Den andra arten av sekundära passioner var de indirekta passionerna som uppstod - som Brunius (1956) skriver - *"genom*

tidigare intryck av lust och olust men förknippades med andra tillstånd, stolthet, ödmjukhet, kärlek, hat, fåfänga, avundsjuka" (s. 89).

I fråga om kunskapsteori kom Hume så småningom att förkasta empirismens induktionsprincip (1738/1929; Russell, 1957). Han reducerade vårt vetande om det kausala sambandet till en upprepad iakttagelse av ett samband i tiden som inte rättfärdigade förväntningen om ett liknande samband i framtiden. Att de fall som vi inte har erfarenhet av, skulle likna de fall som vi har erfarenhet av, menade Hume, räckte inte som motiveringsprincip eftersom man kan tänka sig förändringar i naturens förlopp. Således kunde inte förväntningar av detta slag motiveras med förnuftet. Förutsägelseerna handlade enligt Hume om sannolikhet och han menade att alla resonemang om sannolikheter i slutänden är frågor om tycke och smak (Russell, 1957).

Russell (1957) skriver: "*Därför kommer Hume till den katastrofala slutsatsen, att vi ingenting kan lära av erfarenhet och iakttagelser* (s. 569). Hume menade att vi kan inte låta bli att tro, men ingen tro kan grundas på förnuftet. Russell (1957) menar att denna Humes filosofi kom att innebära en "*bankruttförklaring för 1700-talets förnuftstro*" och en sådan förnuftstrons självupplösning skulle ofrånkomligen följas av irrationella trosläror. Russell (1957) skriver:

De engelska empiristerna förkastade Humes skepticism men utan att vederlägga den. Rousseau och hans anhängare delade Humes mening, att ingen tro är byggd på förnuftet, men ansåg känslan överlägsen förnuftet och drog därav slutsatser, som mycket skilde sig från dem Hume anbefalldes i det praktiska livet. De tyska filosoferna från Kant till Hegel hade icke tillgodogjort sig Humes tankegång. Jag säger detta uttryckligen trots att många filosofer delar Kants egen uppfattning, att hans *Kritik av det rena förnuftet* var en vederläggning av Hume. I själva verket representerar dessa filosofer, - åtminstone Kant och Hegel - en rationalism, som tillhör tiden före Hume och kan vederläggas med hans argument. De filosofer som icke kan bemötas på detta sätt är de, som icke ger sig sken av att vara rationalister, t.ex. Rousseau, Schopenhauer och Nietzsche. De irrationella strömningarnas styrka under hela 1800-talet och den del av 1900-talet vi upplevat är en naturlig konsekvens av empirismens självupplösning hos Hume. (s. 572).

Från renässans till romantik; känslornas seger över förnuftet

I ovan citerad stycke talar Russell (1957) om irrationella strömningar. Med det syftar han bl.a. på den romantiska rörelsen som växte fram vid sidan av upplysningstänkandet och vände sig mot det rationella, kyliga förnuftet. Romantiken i slutet på 1700-talet och det tidiga 1800-talet kan ses som en reaktion mot upplysningstidens rationella och mekaniska världsbild och den newtonianska revolutionen. Förnuftet och känslorna sågs som två motsatta poler, men nu slog pendeln över till fördel för känslorna.

Russell (1950) påpekar att så länge förnuftet hade stått på religionens och trons sida hade ingen kommit på tanken att åsidosätta det. Kyrkan förlorade dock alltmer av sin makt och i och med den franska revolutionen försvann religionens förhärskande ställning. Den nya,

protestantiska teologin blev förenlig med romantiken genom att hjärtat blev källan till vad som är "rätt" och "orätt".

Romantiker uppfattade förnuftet som något svårfattligt som ledde till själviskhet. Istället skulle de naturliga känslorna hjälpa människor att förverkliga gemensamma intressen. För att bli en god människa, skulle man följa sina känslor och Jean Jaques Rousseau (1712 - 1778) blev den samhällsodanare som vädjade till vad dåtiden kallade för sensibiliteten.

Romantikerna saknade således inte moraliska grundsatser, men man beundrade och värdesatte de starka lidelserna inklusive vrede, avund, hat och bitterhet. Rörelsen fick stöd framförallt hos diktarna och Russell (1957) menar att den, i vissa fall, förvred människobilden till en aggressiv, lidelsefull och antisocial varelse - som t. ex i de byronska verken.

Den romantiska rörelsen fick också filosofiskt inflytande, dock i två motsatta riktningar. Den ovan beskrivna, känslöbetonade och irrationalistiska inställningen som i viss mån kan ses som en reaktion mot Humes agnosticism, kom att påverka existensialismen, medan den mer rationella romantiken som betonade förnuftet blev framförallt synlig i den tyska idealismen (Russell, 1957).

Den tyska idealismen; Kant

I den tyska idealismen återkommer den cartesianska dualismen mellan ande och materia. Descartes hade räknat med tre substanser; Gud, själen och materien, men den tyska idealismen framhäver så starkt det andliga, att det leder till en åskådning att endast det andliga existerar. Betoningen ligger åter på det allena rådande förnuftet och man fördömer också lustläran som förespråkats av de engelska empiristerna (Russell, 1957).

Den tyska idealismens grundare, Immanuel Kant (1724 - 1804) ansåg i likhet med Hume och empiristerna, att all kunskap uppstår genom erfarenhet. Medan Hume försökte att förklara begreppen genom erfarenhetens hjälp, försökte Kant förklara erfarenheten med begreppens hjälp. Russell (1959) skriver att "*på sätt och vis kan vi säga att Kants filosofi intar en mellanställning mellan den brittiska empirismens extrema ståndpunkt å den ena och den cartesianska rationalismens medfödda principer å den andra sidan*" (s. 238).

Kant skiljde på det som frambringar kunskap och den form som kunskapen faktiskt tar. Han formulerade en teori om tanke kategorier och skiljde mellan å ena sidan analytiska och syntetiska omdömen och å andra sidan mellan a priori omdömen och empiriska omdömen. Syftet med hans mest betydande bok *Kritik av det rena förnuftet* var att visa att vår kunskap aldrig kan överskrida erfarenheten, men den kan inte heller härledas på induktiv väg ur erfarenheten. Kant förnekade således en empirisk grund som tillräcklig för vetenskaperna (Russell, 1957).

Som vi har sett har filosofin genom tiderna innefattat både epistemologi och människokunskap. En viktig distinktion som Kant gjorde och som kom att påverka psykologins framväxt som en vetenskaplig disciplin, var att han skiljde mellan det subjektiva självmedvetandet och de grundläggande kategorier som karakteriserar den mänskliga erfarenheten generellt. Med denna distinktion separerade han psykologin från filosofin (Leahey, 1991).

Medvetandet blev psykologins studieområde och man kunde diskutera de metodologiska frågorna för disciplinen. Kant menade dock att psykologin kan aldrig arbeta utifrån a priori principer med säkra matematiska utsagor och att inget kan sägas om själens essens utifrån. Därför blev psykologin för Kant en empirisk disciplin och som sådan ingen "sann" vetenskap.

I korthet

Den historiska framställningen i detta kapitel är förenklad och mycket kortfattad, men i stora drag har vi sett att två vetenskapstraditioner kom att behärska det intellektuella klimatet i Europa. Med början i Descartes mekanisering av världsbilden och människan, kom den kontinentala traditionen att betrakta det rationella förnuftet som något gudomligt, och den engelska, empiriska traditionen kom att förlita sig på förnuftets förmåga att inhämta kunskap via induktion och association till tidigare erfarenheter.

Den romantiska rörelsen, som främst blev synlig i konst och litteratur, kan ses som en reaktion mot vetenskapens och teknikens frammarsch. Under 1800-talet kom det också till stånd en åtskillnad mellan konst och vetenskap (Russell, 1957) och även om den tyska idealismen hade mycket gemensamt med romantikens anda, kom filosofin att överge romantikens betoning på de lidelsefulla känslorna till förmån för existensen av det andliga och det förnuftiga.

Descartes kan anses vara den moderna filosofins grundare. Han byggde ännu upp sin världsbild på ändamålsenliga, teleologiska förklaringar, en förklaringstyp, som hade varit vanligt förekommande i gångna tiders vetenskaper, men som under 1600-talet kom att överges. I Descartes texter återspeglas också uppfattningar som härstammade från antiken, och t.ex. Aristoteles lustlära, som kom att förkastas av de tyska idealisterna, var ännu levande både hos de engelska empiristerna och Descartes.

Medan Aristoteles hade skiljt mellan själens aktioner och passioner, menade Descartes att vilken som helst händelse kunde vara bägge delarna. Rationella, avsiktliga tankar däremot var själens aktioner och det gudomliga förnuftet det högsta hos människan. Känslorna var själens passioner och de stod, i likhet med Platons och Aristoteles lära, i kontakt med kroppen. Den cartesianska dualismen i ande och materia, kom att påverka intellektuella strömningar även till ytterligheter, som t.ex. i den franska materialismen, där endast substansen materia existerade, och i motsatt riktning kan man hos den tyska idealismen finna en åskådning att endast det andliga existerade.

Descartes menade att allt det goda och allt det onda här i livet beror på passionerna. I det förra kapitlet konstaterade vi att i det tidiga kristna tänkandet fanns en dualistisk syn på känslor som antingen onda eller goda, men att dikotomin under medeltiden istället kom att ligga mellan onda och goda handlingar. Alla känslor ansågs som goda, men för att få glädje av dem alla, måste man lära sig att behärska dem. Känslorna fyllde, både enligt Hume och enligt Descartes, en viktig funktion. De var själva drivkraften för människans handlingar, en syn som vi i förra kapitlet fann också hos Aristoteles. Synen på känslor som en motiverande kraft återkommer även i vår tids teorier om emotioner.

Descartes skiljde på sex stycken primära känslor. Alla andra känslor var kombinationer av dessa. Också moderna teoretiker har kategoriserat känslor och Watson, behaviorismens fader, reducerade de primära, medfödda känslorna till endast tre - kärlek, rädsla och vrede. Även

Tomkins (1962, 1963) talar om få, primära känslor, alla baserade på medfödda neurala mekanismer.

Hume däremot gjorde åtskillnad mellan primära och sekundära passioner i medvetandet. De primära passionerna var de instinktiva och de sekundära delade Hume upp i två kategorier, direkta och indirekta, varav de indirekta byggde på tidigare erfarenhet av lust eller olust, i enlighet med Aristoteles lustlära. De direkta passionerna bestod dels av häftiga passioner som förknippades med viljan, i likhet med *thymos* hos Platon, och dels av lugna passioner - t.ex. det förnuftiga övervägandet - som förknippades med tänkandet. För Descartes var tänkandet däremot väsensskilt. Tänkandet var något för det gudomliga förnuftet och något som inte kunde betvivlas. Han konstaterade: "cogito ergo sum" - jag tänker, alltså är jag. Med andra ord kunde man, enligt Descartes, härleda den objektiva kunskapen från den subjektiva kunskapen (Lübcke, 1988).

Descartes menade alltså i aristotelisk anda att känslorna hade samband med kroppen. Han tog dock ett steg vidare från Aristoteles läror genom att särskilja känslorna från sinnesförmimmelserna. Hume i sin tur byggde sin filosofi på Lockes teori om sinnesförmimmelser, och menade att all vår erfarenhet och allting vi känner inom oss är förmimmelser. Han skriver "*De inre förmimmelserna äro våra passioner, känslor, lust och olust*" (1738/1929, III, 3, s. 54) och att dessa förmimmelser fanns av två slag: "*Alla våra förmimmelser äro av tvenne slag, nämligen intryck och föreställningar, vilka åtskiljas endast genom olika grader av livlighet och styrka*" (1738/1929, III, 7, s. 123).

Enligt Hume, kan inte det som vi inte kan föreställa oss, heller erfaras av oss. Erfarenheten består således av en rad från varandra oberoende förmimmelser. Russell (1959) påpekar, att här ligger den grundläggande skillnaden mellan Descartes rationalism och den engelska empirismen. Russell (1959) skriver:

Rationalisterna anser att det finns intima samband mellan tingen och hävdar att dessa kan bli föremål för kunskap. Hume å andra sidan förnekar att det finns sådana samband eller antyder, rättare sagt, att även om de funnes, skulle vi förvisso aldrig kunna lära känna dem. Allt vi kan känna till är på varandra följande intryck eller idéer, och det är därför fåfängt att överhuvud diskutera frågan huruvida det finns andra djupare samband eller inte (s. 226).

Hume såg framåt mot en vetenskap om människan. För Hume var vetenskapen om människan den enda fasta grunden för alla övriga vetenskaper (1738/1929) och därför det främsta av dessa. Filosofin hade genom tiderna innefattat psykologin, och det var Kant som kom att dra skiljelinjen mellan filosofi och psykologi.

Referenser

- Ambjörnsson, R. & Elzinga, A. (1987). Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandets historia.
- Averill, J. R. (1982). Anger and Aggression: An essay on emotion. New York: Springer-Verlag.
- Berminge, K. (1992). En vetenskapshistorisk översikt. Kompendium på Vetenskapsteoretiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Brunius, T. (1956). David Hume; människan och filosofen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Brunius (1962). David Hume i övers. av. Brunius. Liv, tragedi och smak. Uppsala: Bokgilletts förlag.
- Descartes, R. (1649/1953). Valda skrifter; Avhandling om själens passioner, i översättning av K. Marc-Wogau. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hume, D. (1738/1929). Om det mänskliga förståndet. I övers. av E. Nylén. Göteborg: Daidalos.
- Leahey, T. H. (1991). A history of modern psychology. New Jersey: Prentice Hall.
- Lübcke, P. (Red.) (1988). Filosoflexikonet. Stockholm: Bokförlaget Forum AB.
- Russell, B. (1950). Den mänskliga kunskapen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Russell, B. (1957). Västerlandets filosofi och dess samband med den politiska och sociala utvecklingen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Russell, B. (1959). Västerlandets visdom. Stockholm: Forum.
- Tomkins, S. (1962, 1963). Affect, imagery, consciousness. Del 1 och 2. New York: Springer Publishing Company.

Människan och hennes passioner;

En idéhistorisk text om människobilden och vetenskapen

Del 3

Den akademiska psykologins framväxt

Innehåll

Inledning.....	27
Den engelska associationspsykologin.....	28
Den experimentella psykologins framväxt.....	29
Freud.....	29
Evolutionsläran.....	30
Några huvudriktningar inom psykologin.....	31
I korthet.....	33
Referenser.....	34

Del 3:

Människan och hennes passioner;

Den akademiska psykologins framväxt

Inledning

Som vi har sett, har filosofin genom tiderna innefattat studiet av människan. Först i slutet av 1800-talet etablerades psykologin som den vetenskapliga disciplin som har människan som sitt studieobjekt. Medvetandet blev psykologins studieområde och den unga, akademiska disciplinen växte upp med naturvetenskaperna som förebild. Matematik, statistik och experiment blev psykologins metoder och de mer allmänna, terapeutiska och ”folkliga” psykologin fick en andrahandsstatus.

De tidiga uppfattningarna vad beträffar de vetenskapliga metoderna och vad som ansågs relevant som psykologins studieområde har bestämts av de rådande vetenskapsidealerna, men också i viss mån av tidens människosyn. Medan psykologin kom att bli kunskapen om människan, har människobilden alltid växt fram ur kulturen som helhet. Min avsikt är att i detta kapitel ge en kortfattad historisk översikt om den unga disciplinens framväxt, men då målsättningen också är att fånga människobilden i en bredare kontext, nämner jag något om den filosofiska bakgrunden och de rådande samhälleliga förhållandena.

I början av 1800-talet kom det till stånd ett närmare samspel mellan naturvetenskaperna och den framåtskridande tekniken. Vid mitten av århundradet växte vidsträckta järnvägsnät fram i Europa och Nordamerika och segelfartygen ersattes med ångbåtar. Storstädernas fabriker sög upp fattiga lantarbetare och det nya industriproletariatet levde under socialt miserabla förhållanden.

Med industrisamhällets uppkomst genomströmmades det intellektuella klimatet av en ny liberalistisk rörelse. Både filosofi och politik påverkades av liberalismens lära som grundade sig på det överskuggande förnuftet och betonade individualism. Liberalismen gick hand i hand med den protestantiska teologin som hade framhållit auktoriteternas olämplighet som lagstiftare i samhällsfrågor (Russell, 1957) och den beredde - även om oavsiktligt - väg för socialismen. De brittiska empiristerna och radikalerna, t.ex. Jeremy Bentham som jag återkommer till under nästa rubrik, var liberaler (Russell, 1959).

Som en reaktion mot vetenskapens och teknikens frammarsch som också romantikerna hade uppmärksammat, kom det till stånd en åtskillnad mellan konst och vetenskap under 1800-talet. Likaledes uppstod en skiljelinje mellan naturvetenskap och filosofi (Russell, 1959). Socialismen fick ett filosofiskt grundval genom Karl Marx (1818-1883) som tog ställning för proletariatet från ett helhetsperspektiv i motsats till liberalismens individualism. År 1848 publicerade Marx *Kommunistiska manifestet* och man kan se de olika sociala och samhälleliga teorier, bl.a. marxismen och den durkheimska sociologin, som reaktioner mot vad industrialiseringen och kapitalismen förde med sig i det europeiska samhället.

Vetenskapens rättesnöre, positivismen, definierades på 1830-40-talet av August Comte (1798-1857). Positivismen var den epistemologi som utgick från sträng, empirisk kunskapsackumulation och idealiserade de naturvetenskapliga metoderna. Utöver den franska upplysningsfilosofin, kan man jämte Comte nämna Francis Bacon och de engelska empiristerna som framstående representanter för strömningen. Även de engelska liberalisterna, Jeremy Bentham, John Stuart Mill, och Herbert Spencer var positivister, liksom tysken Wilhelm Wundt, som kan ses som den experimentella psykologins grundare. Men närmast den engelska, liberalistiska rörelsen och associationspsykologin.

Den engelska associationspsykologin

De engelska filosoferna förblev nästan helt opåverkade av sina tyska samtida (Russell, 1957). Läkaren David Hartley (1705 - 1757) kom år 1749 (Russell, 1957) att lyfta fram associationsprincipen som en förklaring till de psykiska skeendena. Enligt associationsprincipen baserades all kunskap på enkla idéer som vi får genom erfarenhet. Själen var en aktiv instans som ordnade de enkla idéerna till mer komplexa genom att kombinera dem med hjälp av associationslagarna.

Associationsprincipen härstammar ursprungligen från Locke och Hume. Hume menade att *".../ under tänkandet vår fantasi lätt går från en idé till en annan /..."* (Hume, 1738/1929, Del 1, IV, s. 31) och att dessa samband mellan idéer bygger på erfarenhet och har olika styrka och livlighet. Hume använde sig av associationsprincipen i sin orsaksteori och hävdade; *"att det icke finnes någon relation som skapar ett starkare samband och kommer den idéen att snabbare framkalla den andra, än ett orsaksförhållande mellan objekten"* (Hume, 1738/1929, Del 1, IV, s. 31).

Hartley ville forma en psykologi som kombinerade filosofi och fysiologi. I Hartleys version låg tyngdpunkten ännu på filosofin, och Brunius (1956) menar att *"/först efter Humes död blev Hartleys psykologi epokgörande och gav det psykologiska underlaget för utilitaristernas moralfilosofi"* (s. 15).

Den skola Jeremy Bentham (1748 - 1832) utvecklade, och där James Stuart Mill (1806-1873) kom att bli den drivande kraften, bygger på associationsprincipen och principen om den största möjliga lyckan som psykologins centrala mekanismer (Russell, 1957). Bentham satte likhetstecken mellan lust, lycka och nytta och formulerade utilismens grundprincip: *"Största möjliga lycka för det största möjliga antal människor"* (Lübcke, 1988).

Först i slutet av 1800-talet kom den tyska idealismen, främst genom Kant och Hegel (1770 - 1831) att påverka den engelska filosofin (Russell, 1957). Den ledande gestalten Francis Herbert Bradley (1846 - 1924) kritiserar dock den intellektuella monism som Hegel utvecklat, där kunskapen nära nog likställs med existensen som på Sokrates dagar. Bradley använder samma sorts dialektiska metod som en gång Platon och hans elever och Russell (1959) skriver: *"Bradley försöker tränga ned under det rationella tänkandet och dess kategorier till den rena känslans eller upplevelsens plan. Det är på denna nivå vi kan tala om verklighet"* (s. 290).

(här vore det på sin plats att gå in på Bradleys syn på känslor, men jag avstår pga. begränsad utrymme)

Den experimentella psykologins framväxt

Då det i slutet av 1800-talet gällde för psykologin att etablera sig som en akademisk disciplin, gjorde kritik gällande att introspektionistiska metoder med rötter i filosofi var suspekta och ovetenskapliga. Diskussionen om psykologins metoder handlade i huvudsak om introspektion och användandet av matematik och experiment. I den tyska, idealistiska traditionen förkastade man associationspsykologin och Kants efterträdare Friedrich Herbart (1776 - 1841) vid Königsbergs universitet ville visa att psykologin går att översätta till matematikens språk. Vad beträffar människans känslor definierade Herbart dem som en sekundär process och menade att om man slutade med all intellektuell aktivitet då skulle också känslorna försvinna (Averill, 1982).

Den herbartianska skolan förblev inflytelserik till århundradets slut och kan ses som ett tidigt exempel på akademisk psykologi som växte fram i en newtoniansk anda med naturvetenskaperna som förebild. Den rådande människosynen betonade de mekaniska funktionerna hos människan och kvantifiering och experiment blev psykologins metoder. Denna tradition kom att förverkligas av Wilhelm Wundt som år 1879 öppnade det första psykologiska laboratoriet i Leipzig och denna sorts sinnesfysiologi kom att utvecklas till psykofysik, den första experimentella psykologin.

Den brittiska associationspsykologin och tyska traditionen med inriktning på rationalistiska aspekter av kunskapsformer, integrerades - tillsammans med den tyska sinnesfysiologin av Johannes Müller (1801 - 1858) - hos fysiologer som Gustav Fechner (1801 - 1887), Hermann von Helmholtz (1821 - 1894) och Wilhelm Wundt (1832-1920) som blev den experimentella psykologins grundare.

I jämförelse med den experimentella psykologin fick den tillämpade psykologin, liksom utvecklings- och "folkpsykologin" en andrahandsstatus. Klyftan mellan den akademiska psykologin och den tillämpade psykologin avspeglas också i de klassiska verken om psykologins historia, t.ex. har Borings (1950, i Magai & McFadden, 1995) History of Experimental Psychology inte ett enda kapitel om utvecklingspsykologi.

Uppdelningen dels i en experimentell, akademisk psykologi och dels i psykologi av mer allmän, folklig eller tillämpad karaktär finns också hos Wundt. Han var utbildad inom fysiologi och psykofysiken blev den sanna experimentella psykologin, trots att hans stora intresse för folkpsykologi resulterade i en tio volymer stor *Völkerpsychologie* (Leahey, 1991).

Freud

Medan Wundt grundlade medvetandets psykologi och den experimentella psykologin, formade Sigmund Freud (1856 - 1939) det omedvetnas psykologi, även om begreppet "det omedvetna" redan hade förekommit i bl.a. Leibniz, Herbarts och Fechners arbeten (Leahey, 1991). Dessutom hade Eduard von Hartmann (1842 - 1906) redan skrivit en populär bok kallad *The psychology of the unconscious*.

De filosofiska rötterna till Freuds tänkande finns, enligt Leahey (1991), närmast i den pessimistiska människosynen hos Nietzsche (1844 - 1900) och Schopenhauer (1788 - 1860). Båda tänkte sig att människan har en omedveten, djurisk natur som kuvas för att upprätthålla civilisationens krav, en tanke som vi sett härstamma från antiken (Russell, 1957).

Freud utgick från den enskilda människans upplevelser. Han lyfte fram själens djupaste motiv och hemligheter och psykoanalysen bidrog till att synliggöra individen. Freud blev pionjären och vägröjaren inom det "omedvetnas psykologi" och kom till stor del att påverka det västerländska tänkandet.

Freud uppmärksammade också affekter, men befattade sig mest med känslan eller upplevelsen av ångest i samband med neuroser. Mänskligt beteende förklarades determinerad av det omedvetna och kartlades genom fallstudier. Bortträngda, omedvetna drömmar, önskningar och motiv blottades och som Fromm (1982, s. 38) påpekar, bidrog detta till det etiska tänkandets utveckling genom att förskjuta värdeomdömen om de mänskliga handlingarna till de bakomliggande motiven.

Kanske låg psykoanalysens största förtjänst just i dess försök att genom absolut uppriktighet blottlägga människans natur. Det var dock den neurotiska eller psykiskt störda individen som låg till grund för att förklara mänskligt beteende och då psykoanalysens metoder inte låg i linje med det rådande vetenskapsidealet blev den starkt kritiserad för subjektivitet och ovetenskaplighet.

Evolutionsläran

Den tidiga, moderna psykologin kom att i stora drag följa endera den naturvetenskapligt, experimentellt inriktade traditionen efter Wundt, eller att påverkas av Charles Darwins (1809 - 1882) evolutionslära och ha ett biologiskt inriktad ideal. Freuds psykoanalys, liksom utvecklingspsykologin hör till den senare traditionen.

År 1859 publicerade Darwin *Arternas uppkomst*. Redan före publiceringen var begrepp som "naturligt urval" och "survival of the fittest" kända, det förra genom Lamarcks (1744 - 1829) evolutionsteori och det senare myntad av filosofen Herbert Spencer (1820-1903). Spencers begrepp "survival of the fittest" kom att användas av de s. k. socialdarwinisterna i samhällsekonomiska och samhällspolitiska frågor, och evolutionsläran utnyttjades för att berättiga den starkes framgång på den svages bekostnad i en liberal "låt-gå"-politik.

Evolutionsläran kom således att i flera bemärkelser förändra människobilden. Från att ha varit Guds avbild, förvandlades människan till ett djur bland andra, och i Darwins fotspår kom bl.a. Francis Galton (1822 - 1911) att utveckla sin rasbiologi, eugenik. Eugeniken utnyttjades senare av nazisterna, vilket har blivit ett tydligt exempel på att man inte kan förbise vetenskapens inverkan på människosyn och människovärde. I evolutionslärans anda kom också Alfred Binet (1857 - 1911) att utveckla intelligensstestet, och främst Konrad Lorenz (1903 - 1989) etologin.

Medan den tidiga, moderna psykologin hade sina rötter i Lockes "tabula rasa"-begrepp, dvs. att vi föds som blanka blad, utan nedärvd kunskap, kom eugeniken och etologin, i likhet med evolutionsläran, att betona medfödda instinkter både hos människor och djur.

Darwins lära kom också att påverka den amerikanska, funktionalistiska psykologin men framförallt fick den betydelse för det uppvaknande intresset för utvecklingspsykologin. Då det främst är utvecklingspsykologerna som haft ett helhetsperspektiv på människan och intresserat sig för de mänskliga känslorna, kommer jag att i nästa kapitel nämna något om synen på barnet och de tidigaste utvecklingspsykologiska arbeten. Men först en kortfattat översikt över huvudriktningarna inom den unga disciplinen.

Några huvudriktningar inom psykologin

På 1890-talet expanderade psykologin snabbt i Amerika och den amerikanska pragmatismen, representerad av filosofer som Charles S. Peirce (1839 - 1914), John Dewey (1859 - 1952) och William James (1842 - 1910), blev den filosofiska motsvarigheten för funktionalistisk psykologi. Pragmatikerna menade bl.a. att det inte existerar någon permanent sanning och att psykologin borde vara praktiskt inriktad. William James stod dessutom för en lära som han kallade för radikal empirism och menade att "*den traditionella uppdelningen mellan subjekt och objekt var ett hinder för en hållbar kunskapsteori*" (Russell, 1959, s. 278).

Strax före sekelskiftet skiftade intresset i den amerikanska psykologin från medvetandets innehåll till medvetandets funktion och den så kallade funktionalismen, med bl.a. James Rowland Agnall (1869 - 1949) med sin aktiva och liberala människosyn i Amerika, och James Ward (1843 - 1925) i England (Leahey, 1991) kan ses som en följd av den darwinianska utvecklingsläran.

Hos William James finner vi en stark betoning på instinkterna och på det som har överlevnadsvärde för individen. Socialpsykologen William McDougall (1871 - 1938) räknade antalet instinkter hos människan och inläring och intelligens blev de främsta studieobjekten som visade på individens anpassningsförmåga, så också hos James McKeen Cattell (1860 - 1944) och Hugo Münsterberg (1863 - 1916). Den funktionalistiska skolan fick sitt namn av motståndarna, strukturalisterna, främst representerad av E. B. Titchener (1867 - 1927) som studerat för Wilhelm Wundt, och som introducerade den tyska, experimentella psykologin i Amerika.

I Tyskland opponerade sig gestaltpsykologerna Max Wertheimer (1880 - 1943), Wolfgang Köhler (1887 - 1967) och Kurt Koffka (1887 - 1941) mot den sortens atomism som t.ex. Titchener och strukturalisterna och associationisterna stod för. Gestaltpsykologerna med sina filosofiska rötter i Husserls (1859 - 1938) fenomenologi, strävade efter holistisk kunskap men rörelsen spreds varken till England eller USA (Leahey, 1991).

Det fanns en allmän optimistisk ton i de intellektuella strömningarna som utilismen, pragmatismen och materialismen, samt också i den marxistiska läran. På 20-talet gjorde Pavlov sina djurexperiment. Den ryska psykologin fick namnet reflexologi och marxism-leninismen präglade i hög grad vetenskapsandan i öst.

Naturvetenskapernas stora framsteg och de naturvetenskapliga metoderna hade blivit förebilden för vetenskaperna. Medan Wundt och James hade skapat den experimentella psykologin och mentalismen - studiet av medvetandet - hade Freud kartlagt medvetandets innehåll och blottat de omedvetna motiven. Freud använde sig bl.a. av introspektion och psykoanalysen blev starkt kritiserad för subjektivitet och ovetenskaplighet.

Medan det första världskriget raserade mycket av de rådande värderingarna i Europa, stod den amerikanska liberalismen i kontrast till stämningen i Europa. Den amerikanska liberalismen, som den ofta framställs, stod för respekt för pluralism och bl.a. mot rasism och socialdarwinism, men socialdarwinismen hade dock satt sina spår också i Amerika t.ex. i de stränga immigrationslagarna. Under 20-talet angrep behaviorismens grundare, John B. Watson (1878 - 1958) eugeniken och behaviorismen kom, i motsats till den biologiska synen, att förespråka miljöns betydelse för människobarnets utveckling.

Psykologin förvandlades från studiet av medvetandet till studiet av mänskligt beteende och debatten kom att handla om arvets, respektive miljöns betydelse. Behaviorismen - som kan ses som en yttring av positivismen - kom också att bidra till utbyggnaden av skolväsendet.

Studiet av människan som en social varelse går ända tillbaka till antiken. I början av 1900-talet undersökte George Mead (1863 - 1931) hur medvetandet och jaget skapas i den sociala kommunikationsprocessen och på 40- och 50-talen kom socialpsykologin, bl.a. genom Leon Festingers (1919 - 1989) teorier om kognitiv dissonans, att ge upphov till mängder av forskning.

Även om den humanistiska psykologin utvecklades först under det sena 50-talet finns dess rötter i efterkrigstiden. Carl Rogers (1902 - 1987) klient-centrerade terapi åt hemvändande soldater betonade förståelse och empati och fenomenologisk psykologi kom att bli den subjektiva upplevelsens psykologi (Leahey, 1991). I och med betoning på den individuella upplevelsen, mäter humanistisk psykologi stor vikt vid känslorna. Abraham Maslow (1908 - 1970) och Rollo May kan ses som representanter för strömningen, vars rötter går tillbaka till existensialistisk filosofi, bl.a. Kierkegaard (1813 - 1855), Heidegger (1889 - 1976) och Sartre (1905 - 1980), vilka jag skall återkomma till.

Intelligenstestet hade utvecklats av Binet redan vid sekelskiftet. I Europa arbetade Jean Piaget (1896 - 1981) tillsammans med Binets kollega Theophile Simon med att administrera intelligenstest till barn (Leahey, 1991). Piaget som också kommit i kontakt med psykoanalysen, studerade barnets kognitiva utveckling. Piagets teori uppmärksammades dock först under 60-talet i Amerika, där bl.a. Herbert Simon redan talat sig varm för informationstekniken och maskinernas kapacitet och menat att psykologiska teorier borde skrivas som datorprogram. Där Piagets teorier slutar, kan L. Kohlbergs (1927 - 1987) teorier om moralutveckling sägas ta vid. Mer heltäckande teorier om människan och hennes utveckling har skrivits av psykoanalytiskt inspirerade teoretiker som t.ex. Erik H. Erikson på 60-talet. Han delade in livet i sju utvecklingsstadier, som var och en innehåller sin uppgift som man måste lösa.

Människan har således studerats ur filosofiska, biologiska, sociala, psykoanalytiska, kognitiva, inlärningsteoretiska, och behavioristiska modeller. Då det framförallt är utvecklingspsykologer som har tagit hänsyn till människan som helhet är det oftast också de som lagt stor vikt vid studiet av de mänskliga känslorna. Det föranleder i nästa kapitel ett närmare studium av tidiga utvecklingspsykologiska arbeten.

I korthet

1800-talet var en tid då de vetenskapliga disciplinerna utkristalliserades. Det kom till stånd en skiljelinje mellan konst och vetenskap, filosofi och naturvetenskap, samt psykologi och filosofi. Psykologin etablerades som en vetenskaplig disciplin och de naturvetenskapliga metoderna blev förebilden för den unga disciplinen.

Sedan Humes dagar har vetenskapen också skilt mellan fakta och värderingar. Frågor som rör etik, moral och människovärde har blivit filosofins och teologins domäner, men filosofin och teologin har förlorat i ställning till förmån för de framåtskridande naturvetenskaperna och tekniken i samhället för övrigt.

Socialistiska och materialistiska läror, som t.ex. marxismen uppstod i motsättning till liberalismens och kapitalismens individualism, och ekonomin kom att alltmer stå i fokus för både det politiska och sociala intresset. Den framväxande kapitalismen förändrade samhällets förutsättningar i grund och förde med sig stora förändringar på alla områden.

Människan har i allt högre utsträckning satt sin tilltro till vetenskapernas förmåga att lösa alla mänskliga problem. Samtidigt som kunskapen blivit tillgänglig för ett flertal, har det blivit omöjligt för en person att ha en bred överblick över den vetenskapliga kunskapen. Specialiseringen har tagit fart i samma takt som vår världsbild har fragmenterats, och religionen, liksom frågor som rör människovärde, moral och etik, har hamnat i periferin, medan vi sökt den "sanna", objektiva kunskapen.

I objektiv, naturvetenskaplig anda, kom evolutionsläran att förklara hela vår existens. Vi blev ett resultat av en biologisk utvecklingsprocess och människobilden förvandlades från att vara Guds avbild till ett djur bland andra. Vi har således i historien sett exempel på att man inte kan förbise att vetenskapen har inverkan på människosyn och människovärde och att de vetenskapliga landvinningarna kan komma att användas i ekonomiska eller politiska syften. Frågan idag är om man hinner med de forskningsetiska frågorna t.ex. gällande genetik, i takt den snabba utvecklingen.

Vi har också sett exempel på reaktioner mot teknikens frammarsch och vetenskapens betoning på det kyligt, rationella förnuftet. Inom den unga disciplinen, psykologi, har vi - vid sidan av den akademiska, matematiskt experimentella psykologin, - sett det växa fram ett flertal riktningar med hermeneutiska kunskapsintressen. Psykoanalysen kan ses som den dominerande av dem. Dessa riktningar strävar oftast efter en helhetsbild av människan, men då det sker på bekostnad av vad som anses relevanta och reliabla vetenskapliga metoder, har dessa riktningar ofta kritiserats för subjektivitet och ovetenskaplighet.

Vi har dock sett den objektiva kunskapen sedan Descartes dagar härledas från den subjektiva kunskapen och 1900-talet kom att bli den tid då diskussionerna om epistemologi och olika vetenskapliga skolbildningar, samt metoder, har bidragit till framväxten av nya discipliner med tvärvetenskapliga kunskapsintressen, t.ex. forskningspsykologi, forskningssociologi och vetenskapsteori.

Den unga disciplinen psykologi har belyst människans många ansikten. Stora tänkare som Freud, har i hög grad kommit att påverka den västerländska människosynen. Psykoanalysen har bidragit till att blottlägga våra innersta motiv och hemligheter, och som Fromm (1982)

påpekar, har detta bidragit till det etiska tänkandets utveckling, bl.a. genom att förskjuta värdeomdömen om de mänskliga handlingarna till de bakomliggande motiven.

Jag har inte här av utrymmesskäl tagit upp t.ex. hur den österländska filosofin, som under 1800-talet uppmärksammades i Europa, har påverkat det västerländska tänkandet. Inte heller har jag presenterat västerlandets egna, stora filosofer eller deras läror i den utsträckning som vore av intresse. Även psykologins framväxt som en vetenskaplig disciplin är schematiskt framställd, men för att återgå till huvudämnet, människans passioner eller känslor, presenterar jag i nästa kapitel, synen på barnet och utvecklingspsykologins historia då det främst är utvecklingspsykologerna som betraktat människan ur ett helhetsperspektiv och lagt vikt vid studiet av de mänskliga känslorna.

Referenser

- Averill, J. R. (1982). Anger and Aggression: An essay on emotion. New York: Springer-Verlag.
- Brunius, T. (1956). David Hume; människan och filosofen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fromm, E. (1982). Är människan ond eller god? Stockholm: Natur och Kultur. Orig. utg. 1947.
- Hume, D. (1738/1929). Om det mänskliga förståndet. I övers. av E. Nylén. Göteborg: Daidalos.
- Leahey, T. H. (1991). A history of modern psychology. New Jersey: Prentice Hall.
- Lübcke, P. (1988) (Red.). Filosoflexikonet. Stockholm: Bokförlaget Forum AB.
- Magai, C. & McFadden, S. H. (1995). The role of emotions in social and personality development, history, theory, and research. New York: Plenum Press.
- Russell, B. (1957). Västerlandets filosofi och dess samband med den politiska och sociala utvecklingen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Russell, B. (1959). Västerlandets visdom. Stockholm: Forum.

Människan och hennes passioner;

En idéhistorisk sammanfattning om människobilden och vetenskapen.

Del 4

Utvecklingspsykologin och studiet av känslor i historiskt perspektiv

Innehåll

Inledning	36
Synen på barnet och utvecklingspsykologin före sekelskiftet	36
Utvecklingspsykologin och studiet av känslor under 1900-talets första hälft.....	37
I behaviorismens anda	39
Forskning i motvind ... och i medvind.....	40
Några ord om emotionsforskningen efter 1950.....	42
I korthet	43
Referenser.....	44

Del 4.

Människan och hennes passioner ...

Utvecklingspsykologin och studiet av känslor i historiskt perspektiv

Inledning

En översikt om människobilden och synen på känslor under det tidiga 1900-talet handlar oundvikligen även om synen på barnet och om utvecklingspsykologins historia.

Efter en kort presentation av olika riktningar inom psykologin i början av vårt sekel, följer en sammanfattning av utvecklingspsykologins historia, samt studiet av känslor fram till cirka mitten av vårt århundrade. En utmärkt bok i ämnet som jag hänvisar till är Magais och McFaddens (1995) *The role of emotions in social and personality development*.

Efter studentrevolternas tid 1968 och bl.a. Kuhns (1962) arbete *The structure of scientific revolutions* har mycket hänt vad beträffar synen på vetenskaper och epistemologi. Inom psykologin har det vid sidan av den dominerande kognitionspsykologin, skett en lavinartad expansion av nya forskningsområden, och även studiet av de mänskliga känslorna har visats nytt intresse. Jag sparar dock redovisningen av dagens emotionsteorier till ett senare tillfälle då det faller utanför ramen för denna historiska sammanfattning.

Synen på barnet och utvecklingspsykologin före sekelskiftet

Den bild vi har av barnet idag skiljer sig från gångna tiders och är nära förbunden med den borgerliga familjens framväxt under 1800-talet. Under Aristoteles dagar hade man betraktat barnet som ett "anlag" för en vuxen människa, och under medeltiden jämfördes det med tjänarna och fick från ung ålder delta i familjens produktion.

När arbetslivet i och med industrialiseringen flyttade ut ur familjen aktualiserades frågan om barnarbete samtidigt som det nya proletariats barn skiljdes från föräldrarna i och med

fabriksarbetet. Med industrialiseringen utvecklades också ett brett handelsidkande mellanskikt, den borgerliga klassen, där kvinnan och barnet kom att stå utanför produktionen. Kvinnans uppgift var att reproducera och att hålla samman familjen och genom kvinnans könsidentitet fick barnet i den nya borgarklassen en annorlunda socialisering (Ambjörnsson, 1978).

Medan Dietrich Tiedemann, filosof och professor i grekiska vid Marburg universitetet, ännu 1787 betraktade barndomen som ett stadium av dumhet och ofullkomlighet, skrev den tyske 1700-tals filosofen Johann Nicolas Tetens (1736-1807) ett omfattande arbete, *Philosophische Versuche über die menschliche Natur und Ihre Entwicklung*, vars andra del handlade om människobarnets utveckling (Magai & McFadden, 1995).

Magai och McFadden (1995) påpekar att Kants starka inflytande dock överskuggade Tetens bidrag så till vida att det inte uppmärksammades trots dess för tiden originella idéer om barnet som en aktiv deltagare i sin egen utveckling, samt dess fokusering på individuella skillnader.

Vad känslor beträffar anförde Tetens att de är själva drivkraften för utvecklingen, en syn som man under vårt sekel kan finna hos t.ex. Silvan Tomkins. Tetens arbete kan ses som det första utvecklingspsykologiska arbetet, menar Magai och McFadden (1995).

En annan tidig teoretiker, Wilhelm Thierry Preyer, publicerade på 1880-talet *Die Seele des Kindes*. Preyer gjorde observationer av sin egen sons utveckling under de tre första levnadsåren. Han delade upp människopsyket i sinnena, viljan och intellektet, och känslorna inkluderas i sinneskategorin (Magai & McFadden, 1995). Synen på känslor som relaterade till de sensoriska funktionerna var vanlig omkring sekelskiftet, men den återfinns också hos senare teoretiker, bl.a. hos Izard (Izard, 1977).

Wundt delade in psykologins studieområden i psykofysik, fysiologi och embryologi/genetik (Magai & McFadden, 1995). Den mentalistiska psykologins studieobjekt omkring sekelskiftet var människans medvetande. Alfred Binet (1857 - 1911) hade redan före sekelskiftet utvecklat intelligenstestet och James Mark Baldwin (1895, i Magai & McFadden, 1995) kom att intressera sig för genetisk psykologi. Baldwin studerade barnets mentala utveckling. Hans arbete begränsade sig inte enbart till den kognitiva utvecklingen, utan inkluderade även den emotionella utvecklingen och barnet som en social varelse.

Magai och McFadden (1995) pekar på evolutionsteorins inflytande i Baldwins arbeten. Baldwins bidrag inom den känslomässiga utvecklingspsykologin låg i hans syn på hur grundläggande arttypiska känslomönster hos barn utvecklas i samspel med den sociala omgivningen och lägger grundstenarna till personligheten.

Utvecklingspsykologin och studiet av känslor under 1900-talets första hälft

De tidiga arbetena om barnets utveckling var för det mesta studier där man iakttog barnets utveckling. Medan Tiedemann och Tetens hade utgått från ett filosofiskt perspektiv, studerade t.ex. Preyer i likhet med Darwin, sina barns utveckling ur en biologisk synvinkel. Med

Wundts och Baldwins arbeten kan vi sägas ha kommit till ett psykologiskt, dock biologiskt influerat perspektiv på utvecklingen.

Trots klyftan mellan den akademiska psykologin och folkpsykologin, var det knappast någon av de tidiga teoretikerna som inte gav sig i kast med utvecklingspsykologiska frågeställningar. Magai och McFadden (1995, s. 4) nämner några t.ex. Stanley Hall (1842 - 1924), som grundade de första experimentella laboratorierna i Amerika, John B. Watson (1878 - 1958) - behaviorismens grundare, James Mark Baldwin - grundaren av tre inflytelserika psykologiska tidsskrifter, William Stern (1872-1938) - vars personlighetsteori la grunden till Gordon Allports (1897 - 1967) personlighetspsykologi, Kurt Koffka (1887 - 1941) - gestaltpsykologins fader, och Alfred Binet (1857 - 1911) - intelligenstestets utvecklare. Här vill jag tillägga Wilhelm Wundt (1832 - 1920) - den experimentella psykologins grundare. Även han studerade sina egna barns utveckling.

Det rådande intellektuella klimatet vid sekelskiftet kan sammanfattas i en allmän optimism över vetenskapernas förmåga att lösa alla mänskliga problem. Utbildning var inte längre enbart ett privilegium för adeln och hand i hand med den ökade teknologiseringen, krävdes en ökad specialisering också inom det intellektuella livet. Samtidigt förde den rådande positivistiska kunskapstraditionen med sig reduktionismen som plockade sönder världsbilden i atomer och i renässansens anda trodde man på det allenarådande förnuftet.

Synen på affekter skiljde sig inte nämnvärt från den under Aristoteles dagar. Känslor betraktades som instinkter eller behov och relaterade till sensoriska funktionerna. Socialpsykologen McDougall (1871 - 1938) räknade antalet instinkter och kom fram till att det fanns sju primära känslor (Magai & McFadden, 1995).

Den amerikanska filosofen och psykologen William James (1842 - 1910) kom att definiera känslor som svar på fysiologiska förändringar i kroppen, vilka i sin tur orsakades av perceptuella eller sensoriska stimuli (Mandler, 1975) och pragmatiken, samt den funktionalistiska psykologin betonade instinkterna som något som hade överlevnadsvärde för individen.

I Frankrike talade T. Ribot - ibland kallad för den franske Wundt - om emotioner i cartesiansk anda som intellektuella eller fysiologiska. År 1903 (i Magai & McFadden, 1995) publicerade Ribot ett arbete om de mänskliga emotionerna där han relaterade dem till de sensoriska funktionerna, en syn som James och Ribot delade. Dessutom menade Ribot att känslor satt djupt inne i människosjälens som en sorts parasiter på själen (Magai & McFadden, 1995).

Den viktorska tidens syn på t.ex. ilska var att den var högst opassande för kvinnor medan för män ansågs den vara nödvändig både i affärer och i politik. Den populära psykologin som den uppfattades hos gemene man kom till en början att i Europa handla om en befrielse från den viktorska moralen, främst genom freudianska tankesätt.

Evolutionläran och etologin kom, som vi har sett, att påverka studier av barnets utveckling och medan den experimentella psykologin strävade efter objektiv kunskap om människan var utvecklingspsykologiska teoretiker inte främmande för kulturens påverkan på individen. De var också mer öppna för inflytanden såsom hermeneutik, psykoanalys och marxism, och deras intresse omfattade barnets utveckling i ett helhetsperspektiv. I industrialismens spår aktualiserades frågor om t.ex. barnarbete och vid tiden för första världskriget förkortade

skolreformationen proletariatbarnens arbetsdag. Vad beträffar de mänskliga emotionerna var det framför allt utvecklingsteoretikerna som intresserade sig för dem.

En av de första 1900-tals studierna av barns känslor gjordes av D. R. Major (1906 i Magai & McFadden, 1995). Det var i likhet med Tetens, Preyers och Darwins studier, en observationsstudie av hans egen son från födseln upp till treårsåldern. Synen att barn inte upplevde känslor i samma mening som de vuxna var vanligt förekommande vid sekelskiftet, men Major drog bl.a. slutsatsen att barn ända från födseln är kapabla att uttrycka ilska gentemot omgivningen (Magai & McFadden, 1995).

Också Compayre (1914, i Magai & McFadden, 1995) var influerad av Darwin. Medan barnen i den viktorianska tidens texter, som t.ex. hos Dickens, ofta framställdes som oskuldsfulla varelser påpekade Compayre i darwinistisk, biologisk anda att ilskan fanns i hjärtat hos de små som en källa av hat som fick individen att agera ut mot andra. Han noterade också att "dåliga" föräldrar förde på ett mystiskt sätt över sina brister till barnen. Utöver miljöns påverkan, talade han också om individuella skillnader (Magai & McFadden, 1995).

I behaviorismens anda

Behaviorismen som växte fram i Amerika under 1920-talet blev den andra vågen av populärpsykologi. John B. Watson (1878 - 1958) hävdade att behaviorismen var en objektiv gren av naturvetenskapen vars mål var kontroll av beteendet, inklusive känslorna. Watson dömdes ut det freudianska tankesättet och menade i likhet med den evangelistiska religionen att barn skall genom bestraffning läras att behärska sina känslor (Leahey, 1991). Enligt Watson berodde individuella skillnader i personligheten å ena sidan på en interaktion mellan primitiva, känslomässiga reflexer och å andra sidan på erfarenheter eller betingning.

Medan McDougall nämndes ha funnit sju primära känslor, fann Watson i sin tur bara tre kategorier, kärlek, rädsla och vrede (Magai & McFadden, 1995). I linje med sekelskiftets syn att barn inte upplevde äkta känslor i samma bemärkelse som de vuxna, fann Hollingworth (1928, i Magai & McFadden, 1995) att barns motsvarighet till dessa tre känslor var häpnad, motstånd och belåtenhet.

Behaviorismens formuleringar av de känslomässiga reaktionerna kom i någon mån att påverka utvecklingspsykologerna. De tidiga teoretikerna var intresserade av hur ansiktsuttryck avslöjar emotioner och hur man kontrollerade t.ex. ilska och så småningom växte det fram ett behov att förstå känslor inom ramen för personlighetsutvecklingen.

I 20-talets Amerika studerade bl.a. Mary Cover Jones och Harold E. Jones den känslomässiga utvecklingen i behavioristisk anda. H. E. Jones (1928, i Magai & McFadden 1995) fann en ömsesidig, invers relation mellan den grad till vilken man explicit gav uttryck åt sina känslor och den fysiologiska responsen på känslorna. Jones förklarade att sambandet beror på socialisation och medfödda skillnader i temperament, men i motsats till den watsonska synen, att betingade emotionella responsen var stabila över tid, fann Jones i sina studier av barn att dessa responser avtog med tiden (Magai & McFadden, 1995).

Irene Sherman (1925, i Magai & McFadden, 1995) lyckades inte bekräfta Watsons tre medfödda känslor. Hon filmade spädbarnens känslomässiga reaktioner och kom fram till att känslomässig respons på sensoriska stimuli differentierades med tilltagande ålder eller mognad. Flera studier under 40- och 50-talen kom fram till liknande resultat, men som Magai och McFadden (1995) påpekar, fanns det dock brister i dessa tidiga arbeten. I inget av dem var det heller någon fråga om replikation.

Watsons tre medfödda känslor blev inte verifierade. Omkring 30-talet observerade den engelskfödda Kathryn Bridges barns emotionella beteende och formulerade sin teori om emotioners ontogenes. Hon menade att känslor differentieras som svar på mognad och social inlärning och vid skolåldern har t.ex. ilska och vrede hos barn differentierats till besvikelse, ilska, svartsjuka och avundsjuka (Bridges 1930, 1932, i Magai & McFadden, 1995). I likhet med Watsons studier kan Bridges arbete ses som ett av de tidigaste exemplen på den känslomässiga socialisationsprocessen.

Medan behaviorismen till en början bidrog till att man uppmärksammade barns känslomässiga utveckling, kom den dock att överge studiet känslor och avfärda ämnesområdet som irrelevant för psykologin (Magai & McFadden, 1995).

Forskning i motvind ... och i medvind

Adolf Meyer, som till en början hade samarbetat med Watson, kom att ta avstånd från behaviorismen. Meyer (1933, i Magai & McFadden, 1995) propagerade också mot studiet av emotioner, vilka han ansåg vara helt olämpliga som psykologins studieobjekt. Han klandrade även William James för att ha uppmärksammat känslolivet och menade att det var skrattretande att studera begrepp som emotioner eller vilja.

Trots den allmänna skepticismen mot känslor som psykologins studieområde, fortsatte några hängivna forskare studiet av barns känsloliv. Magai och McFadden (1995) nämner bl.a. Bühler, Jersild och Holmes, Goodenough och René Spitz.

Charlotte Böhlers fick sin utbildning i Wien, men flydde undan nazismen till USA. Hon genomförde i slutet på 20-talet, noggranna, experimentella studier av spädbarns emotionella reaktioner på negativa ansiktsuttryck och auditoriska stimuli. Bühler kom fram till att reaktioner på expressivt beteende kan jämföras med sensoriska stimuli hos barn upp till 2 månaders ålder. Från 2 till 8 månaders ålder blir reaktionen mer ett resultat av socialt beteende och från 8 månaders ålder visar reaktionerna på medvetenhet. Bühler skrev på tyska och Magai och McFadden (1995) menar att det i hög grad bidrog till att hennes intressanta resultat aldrig uppmärksammades av samtiden.

Vad beträffar forskningen om specifika känslor som t.ex. ilska eller vrede, publicerade Florence Goodenough (1886 - 1959) år 1931 boken *Anger in young children*. Hon pekade bl.a. på att studiet av ansiktsuttryck var otillräckligt och bad mödrar föra dagbok över sina barns vredesutbrott.

Dagboksmetoden gav också en inblick i mor-barn-relationer. Goodenough observerade t.ex. att vredesutbrotten tilltog hos barn omkring två-årsåldern. Detta berodde enligt Goodenough

på individuella skillnader och en medfödd benägenhet för ilska och/eller svag hälsa, men också på miljöns inflytande. Den största förtjänsten med Goodenoughs arbeten låg i att i dem blev barnets behov för första gången uppmärksammade. År 1934 publicerade hon tillsammans med L. E. Tyler boken *Developmental Psychology* som blev ett rättesnöre för amerikanska föräldrars barnuppfostran.

Bortsett från ytterligare några studier, exempelvis Jersild och Holmes (1935, i Magai & McFadden, 1995) låg fokus knappast under 1930-talet på den socioemotionella utvecklingen.

Vad beträffar studiet av ilska eller vrede nämner Averill (1982) några intervju- eller enkätundersökningar, bl.a. Hall (1899, i Averill, 1982) som bad nära 900 personer beskriva sin vardagliga upplevelse av ilska. Han fick totalt 2184 beskrivningar varav han plockade ut ett stort antal exempel på olika uttryck för ilska. Averill (1982) menar dock att studien var undermålig och dess data långt ifrån representativ.

En mer representativ självrapportstudie gjordes av Richardson (1918, i Averill, 1982). Han bad 12 universitetsstuderande att under tre månader föra dagbok på sina vredesupplevelser. Några andra exempel på självrapportstudier är Gates (1926, i Averill, 1982) undersökning om 51 kvinnliga studerande och deras beteende vid upplevd ilska, samt Meltzers (1933, i Averill, 1982) enkätstudie med både män och kvinnor som försökspersoner.

Ytterligare en viktig gestalt i studiet av känslor under det tidigaste delen av 1900-talet bör nämnas. Den sovjetiske psykologen Lev Vygotsky (1896 - 1934) stod för en för sin tid mycket annorlunda syn på känslor och menade att känslolivet inte enbart var en produkt av människans animaliska sida, utan en berikande komponent i personligheten och i livet. Han jämförde känslorna med andra mentala processer och Magai och McFadden (1995) frågar sig om inte historien vad beträffar studiet av känslor sett annorlunda ut om inte Vygotsky dött en för tidig död.

Réné Spitz teori var den första psykoanalytiska modellen om känslors ontogenes. Spitz var kollega till Freud och menade att barnets känslomässiga utveckling sker i takt med egoutvecklingen och utvecklingen av objektrelationer i interaktion med modern. Han fann att störda objektrelationer ledde till avvikelser i den emotionella utvecklingen och såg allmänt känslor som signaler för mänskligt beteende. Inte heller Spitz teoretiska arbeten fann under 40-talet gehör utanför den psykoanalytiskt orienterade kretsen (Magai & McFadden, 1995).

I likhet med Spitz var engelsmannen John Bowlby analytiker och han intresserade sig för det känslomässiga bandet mellan barnet och dess omvårdare. Under andra världskriget arbetade Bowlby för Världshälsoorganisationen och summerade ett stort antal studier om hur barn reagerade på separation från sina föräldrar. Bowlbys arbeten resulterade i teorin om den känslomässiga bindningen, den s.k. "attachment"-teorin, och man uppmärksammade barnets aktiva roll i att skapa denna bindning, liksom följderna av en separation (Bowlby, 1969). Bowlbys teorier fick vida spridning och anses aktuella än idag.

Under 40- och 50-talen kom man att inom utvecklingspsykologin intressera sig för inlärning. Vad emotioner beträffar handlade diskussionen om huruvida känslor var medfödda eller inlärda (ex. Jersild, 1946, i Magai & McFadden, 1995). Några studier om ilska eller vrede gjordes, bland andra av Anastasi, Cohen och Spatz (1948, i Averill, 1982) och McKellar (1949, 1950, i Averill, 1982) som använde sig av liknande teknik som tidigare Gates.

Några ord om emotionsforskningen efter 1950

Vi har sett att det funnits en allmän skepticism mot studiet av känslor. Under 40- och 50-talen intresserade man sig för inlärning och efter mitten av århundradet resulterade detta i en våg av kognitiv psykologi. Bland andra kan Banduras och Walters (1963) arbeten räknas till denna typ av forskning.

Under 60- och 70-talet återupptog man forskningen om emotioner. Till exempel R. Plutchik (i Arnold, 1970) och D. Stanley-Jones (i Arnold 1970) antog ett evolutionärt och biologiskt perspektiv på känslor, Silvan Tomkins (1962, 1963) talade om känslor som medfödda, motiverande krafter, G. Mandler (1975), och R. S. Lazarus, E. M. Opton, samt J. R. Averill (i Arnold, 1970) anförde ett kognitivt synsätt på emotioner, J. V. Brady (i Arnold, 1970) visade på känslors fysiologiska korrelat, S. Schacter (i Arnold, 1970) bl.a. talade om känslor i relation till identitetsutvecklingen, A. T. Beck m. fl. (1961) studerade speciellt ett känslotillstånd, nämligen depression, och Izard (1977), skrev sin teori om emotioner, bl.a. om aggression.

Mary Ainsworth kom att följa i Bowlbys fotspår och ge avgörande bidrag till studiet av barns emotionella bindningar. Ainsworth koncentrerade sig på sensitiviteten i moder-barn relationen och på de individuella skillnaderna.

Efter mitten av århundradet har man inom utvecklingspsykologin dessutom studerat bl.a. hur känslor uttrycks (ex. Izard, Libero, Putnam & Haynes, 1993) för att inte tala om det stora antalet studier inom ett speciellt område som har samhällsrelevans genom dess konsekvenser - nämligen aggression - men på grund av det stora antalet studier, är det här inte på sin plats att presentera utvecklingen inom detta forskningsområde. Det föranleder ett eget kapitel.

Även om kognitionsforskningen idag fortsätter har pendeln åter svängt till känslornas fördel. Inom allmän psykologi har man bl.a. brottats med relationen mellan kognition och emotion. En diskussion om känslor är oberoende av kognition och det primära och motiverande kraften inom individen eller om kognition är en nödvändighet för emotioner har pågått under 80- och 90-talen t.ex. mellan Lazarus (1982) och Zajonc (1980).

Dessutom har man bl.a. studerat hur känslor påverkar perception, (Forgas, & Bowen, 1987, i Magai & McFadden, 1995) social interaktion, (Clark, Ouellette, Powell & Milberg, 1987, i Magai & McFadden, 1995) och hur känslor relaterar till personligheten (Izard, Libero, Putnam & Haynes, 1993).

Man har också antagit ett feministiskt perspektiv på studiet av känslor. Crawford, Kippax, Onyx, Gault och Benton (1992) har utforskat speciellt ilska och funnit tydliga skillnader mellan mäns och kvinnors vrede. De föreslår att ilska är relaterad till rädsla och påpekar att kvinnor genom tiderna inte tillåtits att uttrycka sin ilska. Kvinnor som uttryckt sin ilska har antingen förlöjligats eller att kvinnan i fråga har stämplats som dominant och okvinnlig.

I korthet

Den akademiska, experimentella psykologin låg i linje med det rådande vetenskapliga idealet. Medan de tidigaste, utvecklingspsykologiska arbetena var observationsstudier, hade den akademiska, experimentella psykologin naturvetenskaperna som förebild och man använde sig av matematik och experimentella metoder i positivismens anda. Trots att många av de tidiga teoretikerna också sysslade med utvecklingspsykologiska frågeställningar, fick utvecklingspsykologin, liksom den tillämpade, mer allmänna, folkliga psykologin, en andrahandsstatus.

Vid sekelskiftet ersattes den filosofiska idealismen inom psykologin med pragmatism, realism och instrumentalism. Medvetandet och tänkandet kom att bli de stora intresseområdena och exempelvis var tysk psykologi före första världskriget kognitivt inriktad. Man ville beskriva och förstå förnimmelse och tänkande, och på 20-talet intresserade man sig också bl.a. för karaktärologi. Olika personlighetstyper skulle påvisa giltiga värderingar och förstärka den kulturella egenarten. Ett exempel på detta är C. G. Jungs typologi. Känslor betraktades som intressanta i den mån de hade överlevnadsvärde för individen och de jämfördes med instinkter eller behov och ansågs vara relaterade till de sensoriska funktionerna, ett synsätt, inte nämnvärt olik det under Aristoteles dagar.

Synen på barnet och barndomstiden förändrades i takt med industrialiseringen och den borgerliga klassens framväxt. Under det tidiga 1800-talet betraktades barndomen ännu som en period av dumhet och fortfarande vid sekelskiftet till 1900-talet, ansåg man t.ex. att barn inte upplevde äkta känslor i samma mening som de vuxna och att spädbarn saknade både affekter och medvetande.

Utvecklingspsykologin förblev i högre grad än den experimentella psykologin påverkad av filosofi. Den vetenskapliga förebilden för utvecklingspsykologin hämtade man från biologi och särskilt de tidigaste utvecklingspsykologiska arbetena var starkt påverkade av Darwins evolutionslära.

Kring 1920, med början i Amerika, förändrades psykologin från den mentalistiska psykologin, som hade befattat sig med medvetandet också genom introspektion och självobservation, till en beteendefokuserad psykologi. Watsons behaviorism kom till en början att bidra till intresset för utvecklingspsykologiska arbeten och studiet av känslor. Behaviorismens förtjänst låg i att man uppmärksammade miljöns betydelse för människobarnets utveckling och den bidrog t.ex. till utbyggnaden av skolväsendet.

Men redan i Descartes människosyn hade själen haft makt över kroppen, och viljan hade varit den styrande instansen. Också i Watsons människosyn och psykologi skulle barnet tidigt lära sig att behärska sina känslor. I linje med kristendomen som haft bestraffning som ett moment i uppfostran, menade Watson t.ex. att barn måste bestraffas för att deras talanger till fullo skall utvecklas (Leahey, 1991). Behaviorismens inflytande på utvecklingspsykologin kom dock att bli relativt kortlivat.

År 1933 grundades Society for research in child development, den äldsta och största professionella organisationen för utvecklingspsykologer. I dåtidens anda intresserade man sig

dock inte i första hand för den socioemotionella utvecklingen eller studiet av känslor. Istället blev inlärning det stora intresseområdet, men trots detta fortsatte några hängivna forskare studiet av barns emotionella utveckling. Exempelvis Goodenough uppmärksammade mor-barn-relationen och René Spitz studerade barns emotionella bindning till sina omvårdare.

Dessa studieområden är nära anknutna till studiet av emotioner. Goodenoughs 1931 (i Magai & McFadden, 1995) fann bl.a. att flexibel och gladlynt personlighet hos modern gav få vredesutbrott hos barnet. René Spitz filmade hur spädbarn, som ansågs sakna både affekter, språk och även medvetande, kommunicerade med hjälp av kroppen med sin omgivning, och John Bowlby kom att basera sin teori om barns känslomässiga bindning till sina omvårdare på observationer av barns reaktioner på separation.

Känslornas komplexitet har bidragit till avsaknaden av teorier och till att man ofta har valt ut en speciell känsla som sitt studieobjekt. Förhållandevis få studier har dock under det tidiga 1900-talet koncentrerat sig på andra känslor än ilska/vrede eller aggression. Då forskningen om aggression - kanske på grund av vredes samhällseliga konsekvenser - är omfattande, föranleder det ett eget kapitel, liksom studiet av hur kognition och emotion samverkar.

Avslutningsvis kan man konstatera att många av de tidiga studierna av barns emotionella reaktioner och utveckling inte fick ett omedelbart gensvar av sin samtid. De blev dock banbrytande arbeten som bidrog till att synen på människobarnets förmågor och utveckling radikalt kom att förändras.

Referenser

- Ambjörnsson, R. (1978). Familjeporträtt; essäer om familjen, kvinnan, barnet, och kärleken i historien. Stockholm: Gidlund.
- Arnold, M. B. (1970). (Red.) Feelings and emotions; The Loyola Symposium. New York: Academic Press.
- Averill, J. R. (1982). Anger and Aggression: An essay on emotion. New York: Springer-Verlag.
- Bandura, A. & Walters, R. (1963). Social learning and personality development. New York: Holt.
- Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., & Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. Archives of General Psychiatry, 4, 561-571.
- Boring, E. G. (1950). A history of experimental psychology. I C. Magai och S.H. McFadden. (1995). The role of emotions in social and personality development. New York: Plenum Press.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss. 1. Attachment. New York: Basic Books.
- Brady, J. V. (1970). Some conceptual problems and psychophysiological experiments. I M. B. Arnold. (Red.) Feelings and emotions; The Loyola Symposium. New York: Academic Press.
- Crawford, Kippax, Onyx, Gault & Benton (1992). Emotion and gender. London: Sage.

- Goodenough, F. L. & Tyler, L. E. (1934). Developmental Psychology: An introduction to the study of human behavior. 3. upplagan, 1959. New York: Appleton- Century- Crofts.
- Izard, C. E. (1977). Human emotions. New York: Plenum.
- Izard, C. E., Libero, D. Z. Putnam, P. & Haynes, O. M. (1993). Stability of emotion experiences and their relations to traits of personality. Journal of Personality and Social Psychology, *64*, 847-860.
- Kuhn, T. (1962). The structure of scientific revolutions. Rev. ed. Chigago 1970.
- Lazarus, R. S. (1982). Thoughts on the relations between emotion and cognition. American Psychologist, *37*, (9), 1019-1024.
- Lazarus, R. S. (1991). Emotion and adaption. New York: Oxford University Press.
- Lazarus, R. S. , Averill, J. R., & Opton, E. M. Jr. (1979). Towards a cognitive theory of emotion. I M. B. Arnold. (Red.) Feelings and emotions: The Loyola Symposium. New York: Academic Press.
- Leahey, T. H. (1991). A history of modern psychology. New Jersey: Prentice Hall.
- Magai, C. & McFadden, S. H. (1995). The role of emotions in social and personality development, history, theory, and research. New York: Plenum Press.
- Mandler, G. (1975). Mind and emotion. New York: John Wiley & Sons.
- Plutchik, R. (1970). Emotion, evolution, and adaptive processes. I M. B. Arnold. (Red.) Feelings and emotions: The Loyola Symposium. New York: Academic Press.
- Schachter, S. (1970). The assumption of identity and peripheralist-centralist controversies. I M. B. Arnold. (Red.) Feelings and emotions: The Loyola Symposium. New York: Academic Press.
- Stanley-Jones, D. (1970). The biological origin of love and hate. I M. B. Arnold. (Red.) Feelings and emotions: The Loyola Symposium. New York: Academic Press.
- Tomkins, S. S. (1962). Affect, imagery, consciousness. Vol. I, The positive affects. New York: Springer Publishing Company.
- Tomkins, S. S. (1963). Affect, imagery, consciousness. Vol. II, The negative affects. New York: Springer Publishing Company.
- Tomkins, S. S. (1991). Affect, imagery, consciousness. Vol. III, The negative affects: anger and fear, 1991. New York: Springer Publishing Company.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. American Psychologist, *35*, 151-175.